

OPEVNĚNÍ MĚSTA ČESKÉHO BRODU

MARTIN EBEL, JAN FROLÍK, VLADISLAV RAZÍM

Český Brod (okr. Kolín) patří v rámci studia problematiky středověkých městských fortifikací k nejdůležitějším a nejzajímavějším lokalitám. Předpokladem toho jsou již samotná poloha a vývoj majetkové příslušnosti města, ležícího velmi blízko Praze a zároveň v sousedství dalších významných královských měst země. Do husitských válek patřil Brod pražským arcibiskupům a těsně po nich se stal městem královským. Zdejší hradby se významnou měrou dochovaly a prošly stavebním vývojem, který má zásadní význam pro pochopení tohoto procesu u nás obecně.

Stavební podobě brodského opevnění byla dosud věnována jen velmi malá badatelská pozornost.¹⁾ Příležitostí pokročit v poznání a interpretaci této přední památky se stala její nedávná dílčí oprava, v souvislosti s níž byla zpřesněna prostorová identifikace dochovaných pozůstatků hradeb, provedeny celkový stavební a archivní průzkum, archeologický výzkum, podrobná fotodokumentace a doplněna dokumentace měřičská.

Přesto zde předložené výsledky nemohou být vyčerpávající a definitivní; podstatné informace může v budoucnu přinést zejména archeologický výzkum dalších důležitých míst fortifikačního systému. Metodicky zajímavé je i tentokrát zjištění, že jednotlivé části interdisciplinárně pojetého studia sice přinášejí mnoho nových zásadních poznatků, mohou však zároveň při snaze o vzájemné skloubení spíše vzbuzovat nové otázky než poskytovat jednoznačné odpovědi.

DĚJINY²⁾

Český Brod leží asi 30 km východně od středu Prahy, na staré a velmi důležité zemské cestě z hlavního města do

Obr. 1: Český Brod a Stollmír na mapě prvního vojenského mapování, zv. josefské, z let 1763 - 1768 (reprofoto SÚA).

východních Čech a na Moravu.³⁾ Důkazem existence vsi před prvním písemným dokladem je zejména románský kostel sv. Gotharda, jehož zbytky jsou dochovány v několičkát přestavovaném městském chrámu.⁴⁾ Nejstarší prokazatelná zpráva o Brodu jako městečku pochází až z jara roku 1289, kdy byl podobně jako ostatní biskupské statky napaden a popleněn během domácí války, která vypukla po zatčení Závěse z Falkenštejna.⁵⁾ Zpráva uvádí, že Brod vypálili Konrád a Jindřich z Altenburka, není z ní však jasné, jak rozsáhlá byla tato pohroma a zda si případně vynutila novou lokaci sídla. S Českým Brodem bývá v odborné literatuře spojována také další formulářová listina z období episkopátu Tobiáše z Bechyně (1279 - 1296), v níž je městečku „Brod“ přiděleno 20 lánů. Připustíme-li, že jde skutečně

hodnotu Č. Brodu a metodické hledisko při studiu památky tohoto druhu.

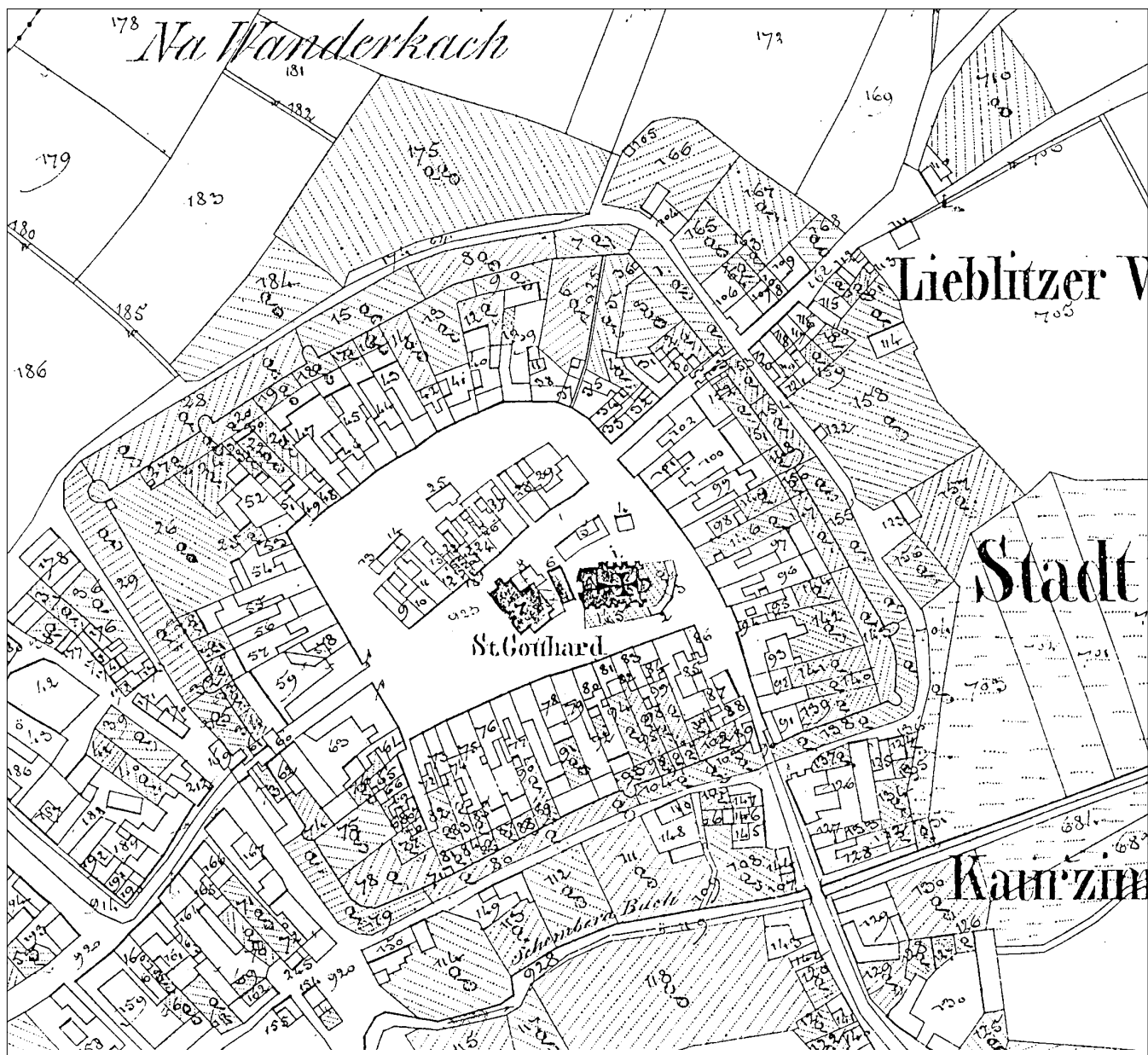
3) I. Vávra, Trstenická stezka, in: Historická geografie 6, Praha 1971, s. 81 - 83 a přílohy.

4) Středověký vývoj kostela je naposledy nastíněn v: V. Řišlink, L. Jouza, J. Valentová, Gotika na Kolínsku, společnost a kultura v letech 1250 - 1530, Kolín 1998, s. 16 a tam uvedená literatura (Katalog výstavy Regionálního muzea v Kolíně); J. Sommer, Ke studiu středověkých kostelů v okolí Čelákovic, in: Středočeský vlastivědný sborník 16, Praha 1998, s. 171. K archeologickým nálezům na území města srov.: J. Frolík, Archeologický výzkum Českého Brodu v letech 1994 - 1995, v: Archeologické rozhledy XLVIII, 1996, s. 737 - 747.

5) Nedatovaná listina je obsažena ve formulářové sbírce (Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně / 1279 - 1296/, ed. J. B. Novák, Praha 1903, č. 30, s. 27 - 29). Dedukci doby vzniku zprávy a její příslušnost právě k Českému Brodu (...cum Brod forensi opido nostro totaliter spoliarunt,...) však potvrzují historické události známé z jiných písemných pramenů a další lokality uvedené v tomto formuláři. Téhož roku stranic Závěse z Falkenštejna přepadli a vypálili také biskupský Pelhřimov a Týn nad Vltavou (ibid., s. 178 n.).

1) Stavební podobou opevnění Českého Brodu se dosud blíže zabývaly pouze tyto práce: A. Podlaha, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese českobrodském, Praha 1907, s. 22 až 26; D. Líbal, Stálá opevnění doby poděbradské a jagellonské, in: O. Frankenberger, Husitské válečnictví po Lipanech, Praha 1960, s. 152; E. Poche a kol., Umělecké památky Čech, Praha 1977, s. 210.

2) Pro městská opevnění z hlediska archivu platí jedna zákonitost - nepřímá úměra mezi významem hradeb a množstvím zpráv. Zatímco význam hradeb postupně upadal, množství zpráv naopak přibývá. Městské opevnění nepatří vůbec ke stavbám, které lze v písemných pramenech dobře sledovat. Pouze u mála českých měst se setkáváme s privilegiem, které by doslova komentovalo zřízení či přestavbu hradeb patřičnou vrchností. U většiny měst bývají k opevnění ještě celkem ojedinělé zprávy z 15. století. Asi od 2. třetiny 16. století rapidně přibývá písemných zpráv, z nichž za nejvýznamnější lze považovat pro nás účel městské účty. Zvláště od 17. století pak největší vypovídací hodnotu mívají radní manuály, které však jen v některých případech lze vzhledem k jejich struktuře využít. Nejlépe je dokumentován emfyteutický rozprodej hradeb a někdy i věží od konce 18. století, kdy bylo zájmem každého majitele mít zakoupený majetek zaknihován. Přibývající stavební dokumentace novostaveb v prostoru hradeb především na konci 19. století dobře dokumentuje jejich boření. Na druhé straně od počátku 20. století jsou k dispozici i spisy z památkové ochrany hradeb. Kapitola o dějinách hradeb je v rámci tohoto příspěvku uvedena samostatně a v podrobnostech (zdaleka ne však se všemi zjištěnými údaji) proto, že dosud u žádné jiné publikované lokality se tak nestalo. Sledujeme tím také jistou obecnou instruktivní

Obr. 2: Český Brod na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1841. Mapa dobře zachycuje linie vnitřní i vnější hradební zdi, obvodový příkop a situaci bran.

o Český Brod a o líčení aktu, který se opravdu udál, nelze přesto z textu jednoznačně vyvodit, zda pojednává o období vlastní lokace městečka nebo jen o jeho doplňujícím vybavení, byť si biskup v závěru vyměňuje právo podle vlastního uvážení sídlo případně přenést na jiné místo.⁶⁾ Pro seriózní úvahy o konstituování městečka je tedy tato nedatovaná písemnost těžko využitelná.⁷⁾

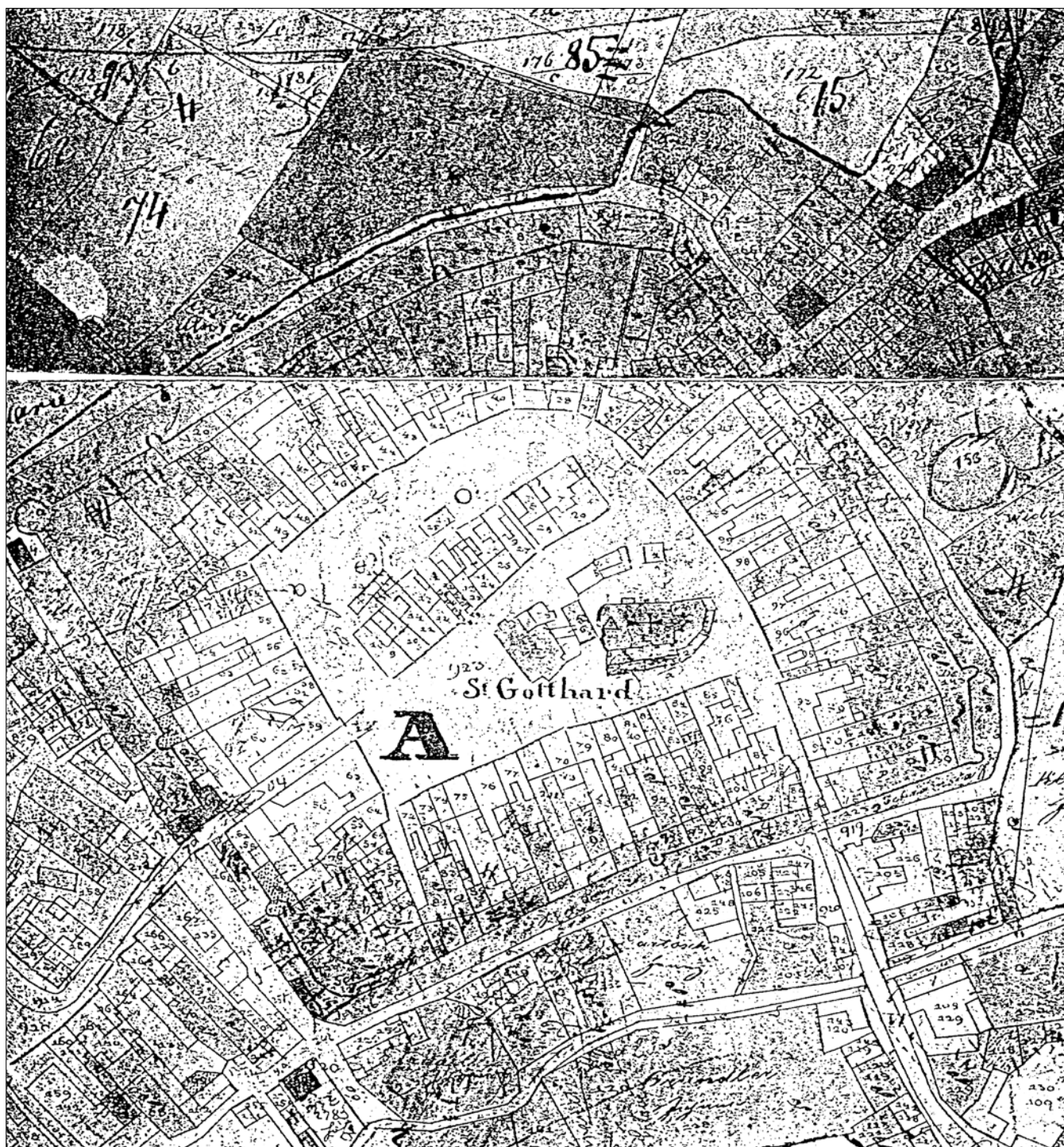
6) J. B. Novák, cit. v pozn. 5, č. 156, s. 124 - 125 (...ad Brod forense opidum nostrum civibus eiusdem...)

7) Nová literatura zabývající se počátky města vnáší do této otázky zásadní nepřesnosti a omyly. Zejména tvrzení, že formulářová listina Tobiáše z Bechyně (cit. v pozn. 6), dříve přibližně datovaná do let 1279 - 1290, byla S. Duškovou (Formulář Tobiáše z Bechyně ve světle listin pražských biskupů, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity C 12, 1, 1965, s. 60 - 63) posunuta již do roku 1268 (zejm. M. Dvořák, Český Brod, in: Archivní prameny Kolínska, SOA Kolín 1994, s. 20), pramení z desinterpretace závěru S. Duškové. Autorka k roku 1268 klade na základě srovnávacího studia přesně datovanou předlohu Tobiášova formuláře, nikoliv formulář samotný. Zcela neopodstatněný je tedy i Dvořákův názor, že pravděpodobně právě roku 1268 biskup povýšil osadu Brod na město, kterému udělil svobody, „zejména právo hradby“ (ibid.). Je ostatně dostatečně z řady písemností známo,

V reakci na uvěznění Jindřicha z Lipé v říjnu 1315 obsadili načas Český Brod Ronovci s pěti sty ozbrojenci, o výsledcích jejich zdejší přítomnosti však nic nevíme. Pozoruhodný je ovšem výklad tohoto vojenského kroku kronikářem Petrem Žitavským, podle něhož chtěla Jindřichova strana „nahnat tím králi strachu, a tak zachránit zajatého Jindřicha nebo aspoň nepřátelsky obsadit Kutnou Horu nebo některé z okolních měst“.⁸⁾ Tato zpráva je zřetelným důkazem chápání strategického významu Českého Brodu ve

že v této době právo hradb uděloval panovník. Pro počátky Českého Brodu a jeho opevnění jsou také spíše nepoužitelné písemnosti z počátku 14. století, na něž odkazuje K. Kuča (Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl. I., Praha 1996, s. 553 - 555), neboť není jasné, zda v nich jde skutečně o Český Brod (zejm. Codex iuris municipalis regni Bohemiae II., ed. J. Čelakovský, Praha 1895 (dále CIM II), č. 75, s. 140 - 141). Odmitnout je třeba i citaci o tom, že Tobiáš z Bechyně zakládá Brod („1279 - 1290 Thobias ... locat Brod oppido“, J. Kuča, op. cit., s. 553), neboť žádná takováto formulace v originálech příslušných písemností není.

8) Zbraslavská kronika, ed. Z. Fiala, Praha 1975, s. 297 (FRB 4/1884, s. 229).

Obr. 3: Český Brod na indikační skice stabilního katastru z roku 1841.

vztahu k Praze a okolním královským městům v této době, přičemž umístění tak velkého vojska v politicky rozhodujících chvílích právě sem jistě předpokládá možnost účinně se zde bránit. Existenci nějakého druhu městského opevnění již před koncem Přemyslovců nepřímo nasvědčují doklady o opevňování řady městeček církevních institucí záhy po skončení bezvlády v zemi přelomu 70. a 80. let 13. století, během něhož právě jejich statky utrpěly velké ztráty. Již roku 1284 Václav II. povolil opevnit některá moravská městečka hradištskému klášteři,⁹⁾ roku 1290 pak biskupovi Kojetín a někdy v rozmezí let 1293 - 1295 Příbram, Roky-

cany, Roudnici nad Labem, Týn nad Vltavou a Pelhřimov.¹⁰⁾ Proč mezi těmito městečky pražského biskupa není uveden také Český Brod, lze se jen domnívat. Patrně nejpravděpodobnější je možnost, že v té době již byl důležitý Brod opevněn. Život Arnošta z Pardubic od Viléma z Lestkova a dle něj také kronika Beneše Krabice z Weitmile doslova

9) Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, sv. II., ed. J. Emler, Praha 1882 (dále Reg. II.), č. 1324, s. 572.

10) V originálu se zachovalo privilegium pro Kojetín („*oppidum forense dictum Cogetyn muniendi muro, fossatis vel alio munimento quocumque placet, liberam domus et concedimus facultatem*“), o dalších městech víme z regestu v kodexu pražské metropolitní kapituly, událost náleží do rozmezí let 1293 - 1295, Reg. II., s. 653, č. 654; J. Kadlec, *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278 - 1296)*, Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6 (1972), s. 119 - 172, zvl. 142 - 144.

Obr. 4: Plán historického jádra města Českého Brodu na přelomu 60. a 70. let 20. století (pro přehlednost zjednodušeno). 1 - městský kostel sv. Gotharda, 2 - zvonice, 3 - radnice, 4 - bývalý špitální, později klášterní kostel sv. Mari Magdalény, 5 - místo zaniklé Pražské brány, 6 - místo zaniklé Liblické brány, 7 - místo zaniklé Kourimské brány a její dochované předbrání, 8 - zbytky bývalé tržnice. Silnou plnou čarou vyznačeny dochované úseky vnější hradební zdi (stav roku 1998), přerušované úseky, jejichž středověká hmota dnes není jistá. Kulaté body označují místa doložených nebo předpokládaných zaniklých bašt vnější zdi, šrafované plochy dochované (dilem zasypané) části příkopů, světlejší plochy místa archeologických výzkumů (kresba Daniel Razím).

uvádějí, že arcibiskup nechal opevnit městečka Český Brod, Horšovský Týn a Roudnici,¹¹⁾ místní tradice, živá ještě na počátku 19. století, udává i rok opevnění Brodu - 1345.¹²⁾ Vztah mezi tímto novým opevněním a předpokládaným opevněním starším lze opět jen odhadnout. Starší opevnění mohlo mít pouze provizorní charakter a teprve Arnošt z Pardubic zřejmě vybudoval zděnou hradbu. Tuto domněnku podporují také naše vědomosti o fortifikační aktivitě některých dalších arcibiskupských měst. S Brodem tomu mohlo být podobně jako s Roudnicí, jejíž opevnování je

uvedeno jak mezi městečky hrazenými v letech 1293 - 1295, tak mezi městy opevněnými Arnoštem. Budování hradeb Rokycan je podruhé zmiňováno k roku 1399,¹³⁾ podobně tomu snad bylo v Pelhřimově, který měl být na základě povolení z 90. let 13. století opevněn dřevěnou hradbou, ale již v době předhusitské zde podle svého charakteru patrně vznikla dochovaná hradba zděná.¹⁴⁾

Za husitských válek sehrál Český Brod vzhledem ke svému postavení nejbližšího hrazeného města na východ od Prahy velmi významnou roli.¹⁵⁾ Na jaře 1421 byl dobyt Pra-

11) Fontes rerum bohemicarum (dále FRB) I, Praha 1873, s. 394, 395; FRB 4/1884, s. 530. Český Brod je zde i s ostatními městy nazýván „oppidum“.

12) Ceskobrodský děkan Paleček uvedl v materiálech zaslaných roku 1826 prof. Eichlerovi (využitých Sommerem v Topografii), že arcibiskup nechal v roce 1345 opevnit město zdmi a příkopy. Viz Archiv Národního muzea (dále ANM), sb. G, i. č. 412, kt. 35.

13) K rokycanským hradbám srov.: V. Razím, Městské opevnění, in: Gotika v západních Čechách I, katalog výstavy, Národní galerie, Praha 1995, s. 209 a tam uvedené prameny.

14) Výslovně jsou ovšem pelhřimovské hradby doloženy až k roku 1439 (J. Dobíáš, Dějiny královského města Pelhřimova a okolí III/1, Pelhřimov 1950, s. 179).

15) Kronika Vavřince z Březové zmiňuje, že již na počátku válek katoličtí

žany. Vavřincova kronika uvádí doslova (překlad): *...vytáhli Pražané se svým vojskem k Českému Brodu ... a ve středu po sv. Tiburciu (16. 4.) ho obklíčili a následujícího dne, učinivše bez všeho uspořádání útok, třebas byl přikopy a obránci dobře chráněn, přece se v době několika hodin zmocnili přikopů, zlezli hradby a unikli do města; přitom byli mnozí ze strany Pražanů zranění a zasažení, ale málo jich bylo zabito. Ale Němci, tamní žoldnéři uherského krále, utekli do kostela, obsadili jeho věž a podle možnosti se bránili, ale nikterak nebyli sto klásti odpor ...*¹⁶⁾ Staré letopisy české (1421) uvádějí: *„Brzy nato dobyli Pražané město Český Brod, bohužel tam přišlo o život mnoho lidí. Němečtí žoldnéři utekli na zvonici, kterou pak zapálili a krov spadl, ale žoldnéřům neublížil.“*¹⁷⁾

K zásadní přestavbě městských hradeb došlo po ukladnění poměrů v Čechách před polovinou 15. století, zřejmě v úzké souvislosti s významem města za husitských válek a s povýšením na královské město císařem Zikmundem roku 1437. V úvodu k nejstarší městské českobrodské knize, psaném roku 1448, se praví, že roku 1421 došlo k velkému zničení města Pražany a že na základě této devastace českobrodští konšelé rozhodli o opravě poničených budov ve městě a kromě toho *... město zevnitř i zvenjšku různými věžemi, baštami, které nikdy předtím nebyly, hradbou a jinak vyzdobují.*¹⁸⁾ Stejně důležitý je text kamenné nápisové desky, uložené dnes v českobrodském muzeu (transkripce): 1487 Magister G... / opus hoc complevit / eius exordium erat 14 / 51 die Mercurii ... (překlad: 1487 mistr G... dokončil toto dílo, započaté roku 1451 ve středu...). Podle zprávy z roku 1826 byla deska původně zazděna vpravo od Kouřimské brány (obr. 34).¹⁹⁾ Protože je zde v celém úseku od jihovýchodní bašty až těsně k předbraní dochována originální hradební zeď do výšky nejméně 3 m, není třeba pochybovat o tom, že deska (ve skutečnosti kvádr) byla umístěna na původním místě. Skladba textu nevylučuje, že pokračoval ještě na další desce, která se nedochovala. Uvážíme-li, že jde nepochybně o pamětní záznam významné, 36 let trvající stavby, umístěný vedle důležité (cesta od Kouřimi na Prahu) brány, je jisté velice pravděpodobné, že máme před sebou vzácný doklad o období výstavby městského opevnění.

farář a kněží odcházejí do hrozených měst (*munias civitates*), mezi kterými je uveden i Brod (FRB 5/1893, s. 427).

16) Husitská kronika, ed. M. Bláhová, Praha 1979, s. 220. Dobyť Českého Brodu uvádějí stručnou zmínkou také jiné kroniky.

17) Ze starých letopisů českých, Praha 1980, s. 78.

18) V. Schulz, Historické zprávy v nejstarší knize města Brodu Českého z let 1421 - 1496, Věstník Královské české společnosti nauk, roč. 1899, s. 3 - 4 (*...civitatem ab intra et extra diversis turribus, bastis, que nunquam antea erant, muro et aliis decorarunt*) (v orig. spíše: „decorant“).

19) Původní umístění nápisové desky uvádí v podkladech pro Eichlerovu (Sommerovu) Topografii roku 1826 jak děkan Paleček, tak purkmistr Dominik Schauer (ANM, sb. G, i. č. 412, kt. 35, srov. pozn. 20). Text cituje A. Podlaha, (cit. v pozn. 1, s. 22), ovšem bez úvodního data 1487 a s několika drobnými chybami, a tak mění smysl i možnost interpretace. Přitom není třeba pochybovat o tom, že Podlahou citovaný text je totožný s dochovaným originálem. Za konzultaci o nápisu děkuje

Obr. 5: F. B. Werner, Český Brod, kolem 1750 (reprofoto SÚPP).

Pro druhou polovinu 15. století postrádáme o opevnění jakékoliv bližší zprávy. Roku 1512 propukl v Českém Brodu požár nejasného rozsahu (je jisté, že vyhořel kostel sv. Gotharda).²⁰⁾

Rovněž písemných zpráv pro předbělohorské období je jen velmi málo. Snad kolem poloviny 16. století vznikl nedatovaný zápis, který informuje o *nákladu v městě tomto na věže a rathaus*, kde jsou shrnuty náklady na stavbu velké věže (325 1/2 kopy 1 gr. 1 d.), malou věž (287 kop 1 gr.) a radnici (1247 kop 59 gr. 2 1/2 d.).²¹⁾ Investice zřejmě náleží až do doby, kdy se podařilo městu překlenout finanční ztráty v důsledku konfiskace městských statků roku 1547.

V roce 1589 vypracovala městská rada v Českém Brodu na nařízení komory výkaz obecních výdajů za léta 1577 - 1588. Z účtů vyplývá, že v roce 1580 byly opravovány dvě bašty i s makovicemi u Pražské brány, v roce 1581 byl opraven kus zdi u Pražské brány, v roce 1585 byla stavěna Liblická brána a v roce 1587 Pražská brána (viz níže).²²⁾

Ještě před třicetiletou válkou (1616) město opravovalo Kouřimskou bránu, pobělohorské konfiskace a následné připojení k černokosteleckému panství pak způsobilo dlouhodobou nesolventnost. Kolem roku 1624 uvádí zpráva, že jsou *věže, zdi, brány a mosty městské nanejvýš ohněm rozcvakané*.²³⁾ V jiném soupise majetku obce se říká, že město neví, kde vzít na obnovu městských staveb finance; brány byly nepříkryté.²⁴⁾ 29. dubna 1628 navíc Český Brod znovu vyhořel a oheň poškodil mimo jiné i městské opevnění, brány a věže, jak dokládají soudobé zprávy: *... v létu 1628 v sobotu v noci na neděli provodní oheň v obci naší... na předměstí... vyšel a přenesši se přes zdi městské náramnou prudkostí a jako v okamžení plamenem svým všecky domy... tři věže s čtyřma velikýma a třemi malejma zvony, též dvěma cymbály a novým orlojem... jedna brána... domův pak sousedských ... 90 shořelo.* V jiné zprávě se uvádí, že: *se všemi zvony a vzácnými a jinými klenoty slavnými na těch věžech vysokých popálen skažené a potom všecka léta až do nynějšího času (1637) příčinou lidu vojenského dokonale ruinované město i v dalších letech nadále nevědělo, z čeho by mohlo zaplatit opravu městských staveb včetně měst-*

me dr. Jiřímu Roháčkoví.

20) ANM, sb. G, i. č. 412, kt. 35.

21) Státní okresní archiv (SOKA) Kolín, AM Český Brod, sign. III/1, fol. 1.

22) Státní ústřední archiv (dále SÚA), SM, sign. B 46/30, kt. 35.

23) SÚA, SM, sign. B 46/17, fol. 27v.

24) Ibid., fol. 280v.

ských zdí.²⁵⁾ V roce 1639 bylo zničené město vojskem generála Banera vydrancováno a opětovně vypáleno (údajně měly být prakticky zničeny kromě měšťanských domů i všechny obecní stavby), plenění vojsk generála Torstensonsona roku 1643 se snad obešlo bez požáru, pokud mělo ještě co hořet.²⁶⁾

Obnova měst Polabí po třicetileté válce probíhala značně pomalu, navíc Český Brod byl postižen několika požáry. Menší požár jej zachvátil 17. června 1680, při něm však vyhořela blíže neuvedená brána i s mosty a špitál.²⁷⁾ Rozsah požáru z roku 1686²⁸⁾ není přesněji znám, roku 1690 vyhořelo celé město; ač zprávu o stavu hradeb a jejich obnově nemáme, je patrné ze stavu domů ve městě,²⁹⁾ že obnova zřejmě velmi zaostávala.

Pro léta 1699 - 1789 se zachovala souvislá řada radních protokolů.³⁰⁾ Nejčastější zápisy v souvislosti s městským opevněním se týkají výměn tří českobrodských branných.³¹⁾

1699, 12. srpna: dle usnesení purkmistrovského úřadu měly být na valy otevřené dveře uzavřeny, aby se na ně nedostal dobytek, který činil škodu na stromech, takže valy nedávaly žádný užitek.³²⁾

1711: byl vyšetřován měšťan, který vykopával kamení z městských zdí na svoji soukromou stavbu.³³⁾

1738: obecním starším činilo obtíže definovat, které zdi jsou městské a které soukromým majetkem (v případě stavby maštale v domě Melichara Lorence, kde byla bořena jakási zeď, ve které však již byly od dřívější doby okna a otvory po trámech³⁴⁾).

1739: bránami Českého Brodu projížděly povozy se dřevem z panství Kostelec nad Černými lesy směrem na císařský Přerov nad Labem. Jako daň muselo být v bráně složeno jedno poleno, pokud se tak nestalo, byly brány uzavřeny řetězy.³⁵⁾

1741: starší obecní konstatovali, že okolo valů stojí velmi mnoho vody, tekoucí na šance, které jsou podmačeny a navíc je potřeba z těchto prostor vybírat bahno.³⁶⁾

Sedmého listopadu 1739 vyhořel z velké části Český Brod opětovně, avšak není zcela jasné, které objekty městského opevnění byly postiženy.³⁷⁾ Elaborát josefského vo-

jenského mapování z roku 1769 uvádí Český Brod jako malé město s dvojitými zdmi a dvěma (!) bránami se dvěma malými předměstími.³⁸⁾ Zřejmě na konci roku 1779 někde ve městě vypukl lokální požár (vyhořela při něm m. j. Liblická brána).³⁹⁾ V radním manuálu je k roku 1780 připomínána na Liblickém předměstí blíže nelokalizovaná pobořená bašta, kterou si českobrodští měšťané nepovoleně rozebírali na materiál.⁴⁰⁾

V poslední čtvrtině 18. století byly dosud městu patřící prostory opevnění v Českém Brodu, obdobně jako v jiných městech, emfyteuticky⁴¹⁾ rozprodány českobrodským měšťanům na jejich žádost, protože chtěli získat nevyužitý parkán na zřízení svých zahrádek. Iniciativa v tomto smyslu začala na jaře roku 1781.⁴²⁾

Českobrodský parkán byl skutečně následně i s ohledem na jeho možné využití ještě v témže roce zevrubně prohlédnut a inventarizován. Text je velmi důležitý pro rekonstrukci počtu a lokalizace bašt:

1. *Jdouc k Pražské bráně po pravý ruce první pusté místo 18 sáhů dýlky ujal dědičně Jan Peč proti... nájmu 1 zl. Jménem zákupe... do třech let zaplatí 8 zl.*

2. *Místo kdežto právní posel vedle téhož.*

3. *Místo městský sluha vzdělaný zahrádky již od starodávna a nad paměť lidskou bezúplatně užívají tuto jim zanechávají.*

4. *Od druhé bašty až k třetí dotýkající 37 sáhů dýlky v sobě držící místo ujmá Antonín Veselý proti ročnímu nájmu pr. 1 zl. 36 kr. Jménem zákupe do třech let složí 10 zl.*

5. *Hned vedle téhož ležící 60 sáhů dýlky v sobě držící místo pusté dědičně užívá Jan Černý proti ročnímu nájmu pr. 2 zl. 45 kr. Jménem zákupe do třech pořad zbehlých let složití a zaplatiti se uvolil 20 zl.*

6. *Hned vedle téhož Jana Černýho situírované dva kusy místa 65 sáhů dýlky v sobě držící velmi pusté místo a nyní zdi městské do svého stavu předešlého vyzdvížené budou a hned ujmouti proti svrch postavenému zákupe pr. 20 zl. a každoročnímu nájmu pr. 1 zl. 30 kr.*

7. *Hned vedle téhož situírovanou až k samé bráně Liblické dobíhající 36 sáhů dýlky v sobě držící pustého místa dědičně ujmout i sebe prohlásil Antonín Krystján zahradník proti každoročnímu nájmu pr. 1 zl. 10 kr. Jménem zákupe do třech let zavázal 10 zl.*

8. *Jdouc Liblickou bránou z města po pravé ruce první pusté 13 sáhů v sobě držící místo dědičně ujal Jan Kyzler řezník proti ročnímu nájmu pr. 35 kr. Jménem zákupe do třech let složí 4 zl.*

9. *Hned vedle Jana Kyzlera ležící až k první baště dobíhající 21 sáhů dýlky v sobě držící pusté místo zakoupil Václav Veselý hrnčír proti ročnímu nájmu pr. 1 zl. 10 kr.*

10. *Hned vedle Václava Veselýho ležící až k druhý baště dobíhající 47 sáhů dýlky v sobě držící místo dědičně ujal Václav Janoušek proti ročnímu nájmu pr. 2 zl. Jménem zákupe*

objektů (radnice, měšťanské vězení, děkanství, pivovar, masné krámy, městské vězení, kostnice) je jasné, že hořelo jen v části města (např. kostel zůstal ušetřen). Viz: SÚA SČM, Reg. 1740, 1. 25, No 33; SOKa Kolín, AM Český Brod, sign. III/19, fol. 18v.

38) SÚA, Josefské vojenské mapování, sekce 109, č. 29, s. 70/23.

39) Srv. SOKa Kolín, AM Český Brod, III/52, fol. 232 násl.

40) Ibid., fol. 310.

41) Jedná se zde o novodobou emfyteusi běžnou pro toto období - rozprodej vrchnostenských (zde městských) pozemků, ze kterých byl placen jako u klasické emfyteuse rovněž dědičný pacht.

42) SOKa Kolín, AM Český Brod, III/53, fol. 78, v. t. 99v, 104v, 239v.

25) ANM, sb. F, č. 17 a; SÚA, SM, sign. B 46/23, kt. 157; SM sign. C 215 B/16, kt. 350; SM, sign. B 46/17, fol. 156.

26) ANM, sb. G, i. č. 412, kt. 35.

27) ANM, sb. F, č. 17 a.

28) SOKa Kolín, AM Český Brod, sign. III/36 a, fol. 25v.

29) SÚA, TK, i. č. 1463, Český Brod - spisy, příloha 7.

30) SOKa Kolín, AM Český Brod, sign. III/19-28, 36-47, 49-53. Vzhledem ke značné rozsáhlosti celé řady knih (celkem asi 20 000 stran rukopisného textu) bylo možno tento materiál využít jen na základě sond; byla zpracována léta 1699-1716, 1737-1741, 1745-1750, 1780-1786.

31) Například roku 1700 nastoupil nový branný do Liblické brány. Jeho povinnosti uvádějí radní protokoly: *však aby brána nikdy prázdná nezůstávala... k tomu bláto z brány na kolečku aby vyvážel (dvakrát týdně z mostu a z mostnice) a ne pod most házel, též bedlivý pozor na hejčuk při té bráně by se nezanášel dal. V zimě v 8 hodin, v létě v 10 hodin večer se brány samozřejmě zamykaly. Podmínkou přijetí za branného byla mimo jiné znalost němčiny. Naopak nesměl (jako prováděč branný v Pražské bráně ve stejném roce) prodávat obilí a pást dobytek (SOKa Kolín, AM Český Brod, sign. III/36, fol. 43, 60, 64, 130v, 143; sign. III/37, fol. 199; III/38, fol. 279v).*

32) SOKa Kolín, AM Český Brod, sign. III/36, fol. 1v.

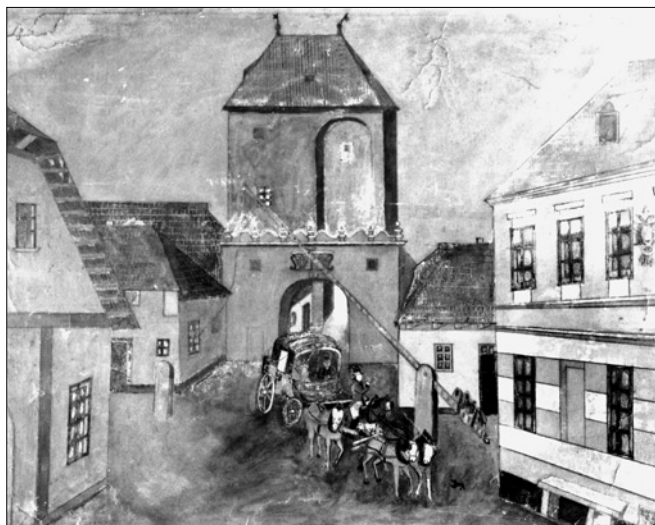
33) Ibid., sign. III/37, fol. 231v.

34) Ibid., sign. III/47, fol. 181v, 188.

35) Ibid., sign. III/19, fol. 20v. Spor o tento zvyk byl například příčinou rvačky v Liblické bráně roku 1765, když voška odmítl složit dřevo i při výjezdu z města. Viz A. Podlaha, Byvalá brána „Liblická“ v Českém Brodě, Památky archeologické a místopisné 22/1908, s. 581 - 583.

36) SOKa Kolín, AM Český Brod, sign. III/19, fol. 253v.

37) Zprávy neuvádějí vyhoření městských věží, dle konkrétně jmenovaných

Obr. 6: Pražská brána v Českém Brodě, vnější průčelí. Zobrazení neznámého autora s předbraním, patrně podle starší předlohy. Podlipanské muzeum v Českém Brodě (reprofoto Eva Formánková).

do třech let složí 12 zl.

11. Hned od druhý bašty vedle Václava Panouška začínající až k samý bráně Kouřimský doby dobíhající 70 sáhů dýlky v sobě držící místo dědičně zakoupil Vojtěch Pravlovský proti každoročnímu nájmu 4 zl. Jménem zakupu do třech let složí 16 zl.

12. Jdouc z Kouřimské brány po pravé ruce ležící až k vjezdu městské štolý místo brannýmu z ohledu, že on velký nájem platí, se zanechává.

13. Vedle podotknuté městské štolý ležící až k první baště dobíhající 12 sáhů dýlky držící zahrádku dědičně jest ujal pan Matěj Minedi proti ročnímu nájmu pr. 40 kr. Jménem zakupu do třech let složí 8 zl.

14. Od hned podotknuté první bašty začínající 12 sáhů dýlky v sobě držící zahrádku dědičně jest ujal Jakub Dušek proti každoročnímu úroku pr. 20 1/2 kr. Jménem zakupu do třech let složí 4 zl.

15. Hned vedle Jakuba Duška ležící až k druhý baště dobíhající 29 sáhů dýlky držící zahrádku dědičně zakoupil Jan Rott kovář pod roční úrok pr. 30 zl. Jménem zakupu složí 8 zl.

16. Od hned jmenované druhé bašty počínající 22 sáhů dýlky držící zahrádku dědičně zakoupil Josef Walter proti každoročnímu nájmu pr. 1 zl. 30 kr. Jménem zakupu pak složí 8 zl.

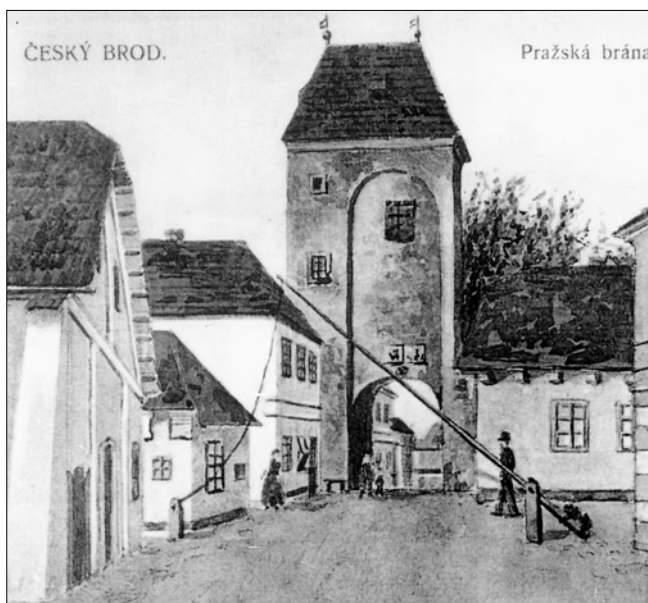
17. Vedle hned jmenovaného Josefa Waltera ležící až k třetí baště dobíhající zahrádku dědičně zakoupil Matěj Bláhovec bednář proti ročnímu nájmu pr. 30 zl. Jménem zakupu pak složí 5 zl.

18. Od třetí bašty počínající až k čtvrtý baště dobíhající 30 sáhů dýlky držící místo pusté dědičně zakoupil František Weyßer proti každoročnímu nájmu pr. 1 zl.

19. Od hned podotknuté čtvrté bašty až k Pražský bráně jdouc z města po levé ruce 20 sáhů dýlky držící místo brannýmu z ohledu bez toho vybejvající veliké činže konající rozličné práce se toto zanechává a tak suma celoročních nájmů vynáší 20 zl. 10 kr.⁴³⁾

Třicátého října 1782 byly českobrodské hradby a valy znovu za účelem rozprodeje prohlédnuty. Protokol byl vypracován zcela nezávisle na výše zmíněném elaborátu, k na-

43) SÚA, PKÚ, sign. A/23, kt. 13.

Obr. 7: Pražská brána v Českém Brodě, vnější průčelí, varianta bez předbraní. Patrně podle starší předlohy. Podlipanské muzeum v Českém Brodě (reprofoto Eva Formánková).

šemu tématu však nepřináší nic důležitého, zvláště pokud jde o lokalizaci zaniklých bašt.⁴⁴⁾ Předpokládáme, že prakticky ihned poté došlo k emfiteutickému rozprodeji, kniha s náležitými zápisy se však nedochovala.⁴⁵⁾

Prakticky obdobný osud čekal i jednotlivé městské brány (z nichž byla Kouřimská již dříve ubourána). V této době nebylo ještě zcela zřejmé, zda mají být městské brány prodány či pouze pronajaty; podkomořský úřad sice navrhoval jejich emfiteutický prodej, avšak při dražbě v roce 1786 se nedostavil žádný zájemce, a proto měly být nadále pouze pronajímány.⁴⁶⁾ K rozprodeji došlo až o deset let později - 13. května 1796 byly všechny tři městské brány prodány (podrobnosti viz níže u textů k jednotlivým branám).

Přes proklamaci měšťanů, že výnos z pachtu zahrádek na valech bude užíván na opravy hradeb, docházelo pozvolna k jejich dalšímu fyzickému odstraňování, které máme písemně podchyceno pouze v některých případech. Je nutno pominout četné zmínky jak o otvorech v hradbě, tak zatím ojedinělé pokusy využívat hradby jako zdroj stavebního materiálu.⁴⁷⁾

Pro první polovinu 19. století jsou poměrně typické časté zprávy o špatném stavu bran a jejich nevyhovující šířce. Roku 1839 vydalo české gubernium a kouřimský krajský úřad nařízení k bezodkladné úpravě a rozšíření městských bran.⁴⁸⁾ Bývalé městské parkány během 19. století sloužily jako ovocné zahrady, teprve ke konci 19. století postupně i sem expandovaly stavební parcely.⁴⁹⁾ Od roku 1913 se počíná postupná snaha zabezpečit alespoň nejpoškozenější části hradeb, válka však přerušila další jednání a i po válce do-

44) Ibid.

45) Liber contractuum emphyteuticum čís. 1 z konce 18. století, kam byly dle mladších odkazů zapisovány nejstarší prodeje parkánových zahrádek, je dnes nezvěstná.

46) SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/27, fol. 198, 201v, 205, 208v.

47) Např.: SOKA Kolín, AM Český Brod, OS 39, contr. emfyt. 2., fol. 69, fol. 90.

48) Dle: SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. IV/423; v. t.: V. Havelková, K. Bednařík, Bourání českobrodských bran, in: Českobrodský zpravodaj 1996, leden, s. 12, únor, s. 9.

49) SÚA, SK Křm 23.

cházel k dalšímu úbytku dochovaných částí ve prospěch novostaveb.⁵⁰⁾ Tento stav přetrval až do našeho desetiletí.

Pražská brána

O vzniku brány nemáme zprávy. Výše zmíněné účty z let 1577 - 1588 uvádějí na počátku 80. let 16. století zprvu opravy městské hradby v sousedství Pražské brány, k roku 1587 dokonce i její stavbu:

Léta (15)80° od krovův nad dvěma baštami i s makovicemi u brány Pražský nepočítající cihel ani vápna domácího 13 kop 30 gr. míšeňských.

Léta (15)81° od udělání kusu zdi městský při bráně Pražské a obvržení vápnem 30 kop míšeňských.

Léta (15)87° na vzdělání brány Pražské, kameníku, skalníku, zedníku, malíři, tesaři, pokrývači za kámen, cihly, vápno, dříví, hřebíky, sumy, též nádeníkům a jiné potřeby sumy 154 kop 38 gr. míšeňských.⁵¹⁾

1826: dle soudobých údajů purkmistra Dominika Schauera byla při Pražské bráně stará, po požáru města jen z části vystavěná věž s městským znakem.⁵²⁾

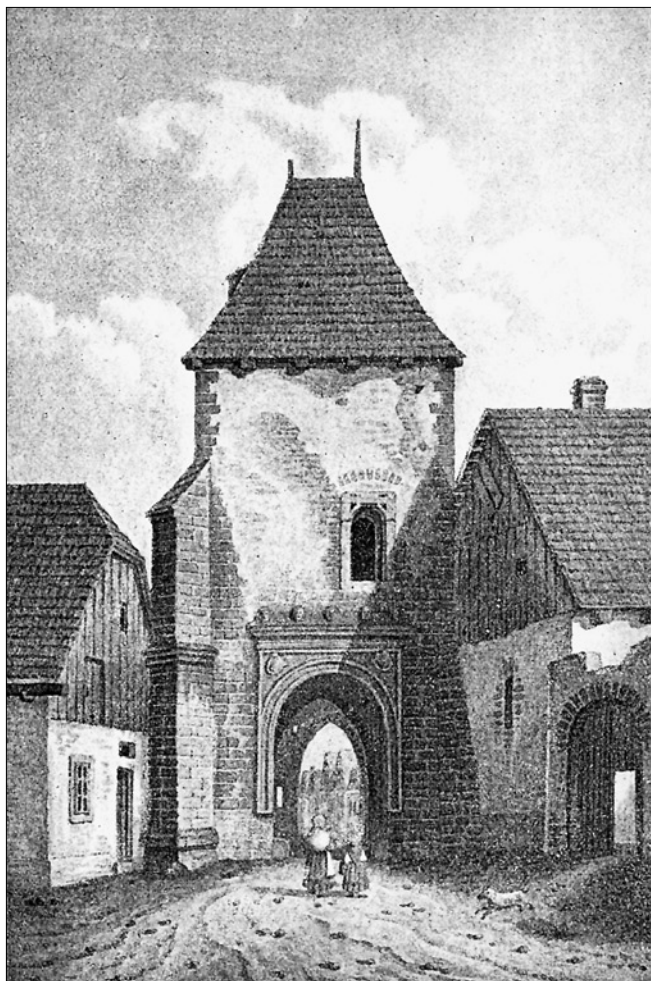
Čtyřicátá léta 19. století: české gubernium nařídilo spolu s kouřimským krajským úřadem vzhledem k nedostačujícímu průchodu bránami rozšíření či spíše odstranění městských bran.⁵³⁾ Jako priorita však bylo po prohlédnutí shledáno rozboření čp. 59 s předbraním, těsně napravo stojící bašty a zbytků městských zdí. Zděné zábradlí mělo být odstraněno a poněkud měly být zasypany i svahy městských příkopů z obou stran. Vlastní věž měla zůstat zatím zachována.⁵⁴⁾

1867: k vlastnímu bourání věže - brány - se dochovaly údaje pocházející z kroniky zednického mistra, který roku 1867 boural - Antonína Langa. Dle této kroniky se objevily v bráně trhliny natolik, že městská rada se rozhodla v tomto roce zbourat bránu dříve, než sama spadne. Ve věži byla v této době ještě obecní šatlava a byt ponocného. Když začala být snímána prežková střecha a krov, počala věž na všech stranách praskat a rozestupovat se a o den později sama spadla, z poloviny na levou stranu, kde pobořila čp. 134, zčásti na ulici a zčásti na vedlejší stavby. Na bráně byly údajně různé památnosti - znaky a jiné, které si odvezl purkmistr. Tesaný znak města na kameni, zazděný nad postranním vchodem, i klenák se dostaly do českobrodského muzea.⁵⁵⁾

Liblická brána

O starších dějinách brány nemáme, stejně jako u Pražské, přímé zprávy. Zásadní přestavbu v osmdesátých letech 16. století datuje jedna položka spíše jen náhodně zachovaného účtu:

Léta (15)85° od vzdělání brány Liblické, skalníku, ka-

Obr. 8: V. Morstadt, městské průčelí Liblické brány v Českém Brodě, 1816 (podle PA, cit. v pozn. 35).

meníku, zedníku, pokrývači, malíři, tesaři za kámen, za vápno, za cihly, za dříví, za železo a hřebíky, sumy učiní 123 kop 29 gr. 5 d. míšeňských.⁵⁶⁾

1702: byl přijat nový branný, který slíbil v *týž bráně komoru vystavěti*.⁵⁷⁾

1780: císařským patentem a následně podkomořským úřadem byla povolena oprava vyhořelé brány a můstku u ní.⁵⁸⁾

1781: na jaře tesařský mistr Martin Čtrnáctý provedl nový krov na Liblickou bránu; dřevěný mostek byl nahrazen kamenným.⁵⁹⁾

1816: Morstadtův akvarel Liblické brány.⁶⁰⁾

1826: dle údajů purkmistra Dominika Schauera se na Liblické bráně ještě dochoval oblouk, na kterém jsou lidské obličejce, které dokazují, že v době, kdy byla brána postavena, bylo sochařské umění ještě v kolébce.⁶¹⁾ Tento oblouk existoval ještě v roce 1842, zatímco brána byla již zbořená.⁶²⁾

1843: zednický mistr Josef Pokorný ještě odstraňoval zbytky Liblické brány a zároveň opravoval chatrný a údaj-

50) Největší ztrátou z této doby bylo zbourání bašty severozápadního nároží města roku 1932 (SÚA, SPS, sign. Český Brod, kt. 120).

51) SÚA, SM, sign. B 46/30, kt. 157. O branách neuvádíme všechna zjištění, ale jen ta, která jsou důležitá z hlediska jejich stavebního vývoje.

52) ANM, sb. G, i. č. 412, kt. 35.

53) Již v roce 1840 byl vypracován rozpočet na rozšíření brány pro průjezd formanských vozů (zahrnující mimo jiné vybourání tří gotických oblouků).

54) SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. IV/423; v. t. SÚA, ČG-vš., per. 1841 - 1855, sign. 13/16/4, kt. 2068; Havelková, Bednařík, cit. v pozn. 48.

55) R. Petrů, Ze staré kroniky Antonína Langa, in: Českobrodský zpravodaj 5/1972, 24 - 24; Havelková, Bednařík, cit. v pozn. 48.

56) SÚA, SM, sign. B 46/30, kt. 157.

57) SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/36, fol. 115.

58) Ibid., III/52, fol. 322v; 342v, III/53, fol. 4v v. t. A. Podlaha, cit. v pozn. 35, s. 583.

59) Ibid., III/53, fol. 91v; A. Podlaha, cit. v pozn. 35, s. 583.

60) A. Podlaha, cit. v pozn. 35, s. 581 - 582; Havelková, Bednařík, cit. v pozn. 48.

61) ANM, sb. G, i. č. 412, kt. 35.

62) SÚA, ČG-vš., per. 1841 - 1855, sign. 13/16/4, kt. 2068.

ně napolo zbořený most této brány za celkem 32 zl. 39 kr.⁶³⁾

Kouřimská brána

1616: dle spisu z počátku třicetileté války byla Kouřimská brána opravena uvedeného roku: *na správu brány slove kouřimský nového štítu vyhnání JMC podobně Království českého, též městského, erbův vymalování, krov nového postavení a kurkami cihelnými položení v létu 1616 vynaloženo 113 kop.*⁶⁴⁾

1783: počátkem března oznámil měšťan Antonín Vrabec *nejenom veliké nebezpečnoství při Kouřimský bráně stojící pustlé věže... pro uwarování... brzké zaopatření téhož žádal*. Rada se rozhodla stav vyšetřit a zprávu zaslat podkomořskému úřadu. Již koncem března zaslal podkomořský úřad povolení, dle kterého *při Kouřimský bráně velmi nebezpečnou věž rozebrati se povoluje*. Záhy byla brána zbourána, protože 21. května 1783 již žádal jeden měšťan o kámen ze zbourané Kouřimské brány.⁶⁵⁾

40. léta 19. století: vzhledem k nedostatečnému průchodu bránami nařídilo české gubernium spolu s kouřimským krajským úřadem rozšíření či spíše odstranění městských bran. Stavební spisy počínají v létě 1840, kdy vypracoval cestářský mistr Franz Rissel rozpočet na rozšíření obou pro průjezd formanských vozů nedostatečně velkých bran, plán se však nedochoval. Podle zprávy stavebního ředitelství z léta 1842 byl v této době průchod Kouřimskou bránou široký 1-5-6 sáhu (3,63 m), základní snahou bylo rozšíření na 2-3-0 sáhu (4,74 m).⁶⁶⁾

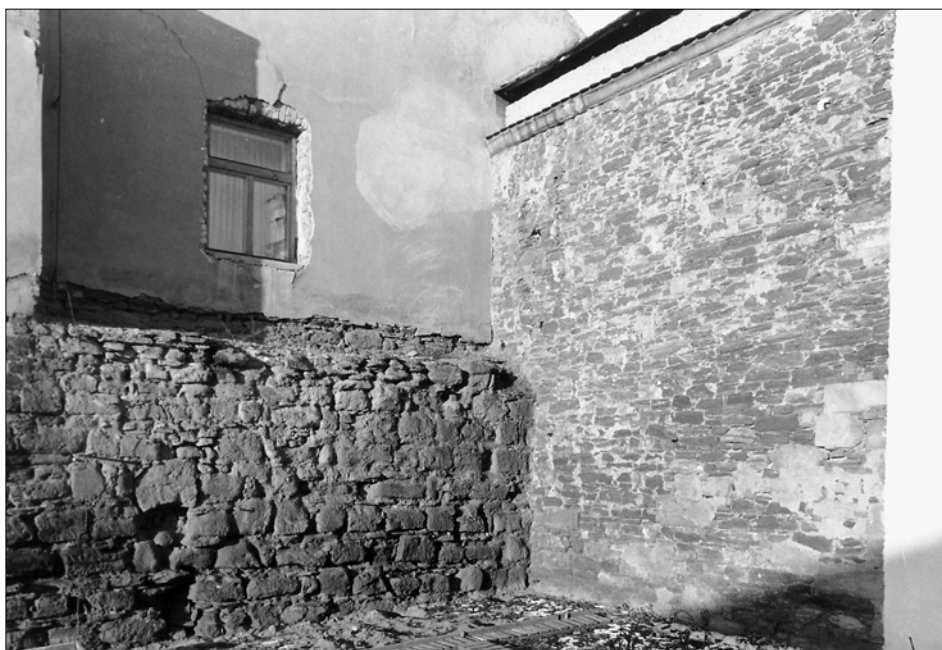
20. léta 20. století: někdy záhy po 1. světové válce (před rokem 1928) bylo opraveno předbrání Kouřimské brány.

Tzv. jalové brány

Dostupné prameny se zmiňují o dvou tzv. jalových bra-

Obr. 9: Předbrání Kouřimské brány v Českém Brodě, pohled od jihovýchodu (foto Vladislav Razím, 1998).

Obr. 10: Styk západní boční zdi předbrání Kouřimské brány (vpravo) s vnější hradební zdi. Na nároží předbrání (vpravo) druhotně použité opracované kameny (foto Vladislav Razím, 1997).

nách.⁶⁷⁾ Jedna měla údajně stát někde za budovou tzv. tvrze směrem ke Štolmíři. Druhou již konkrétněji uvádějí dva nalezené zápisy v radních manuálech:

1704: *zahrada na Pražském předměstí za Jalovou bránou ležící jdouc ku Praze.*⁶⁸⁾

1781, 11. června: *Jalová brána k Tismicům situovaná a skrze odejmutou podpornou zídku velmi nebezpečná brána skrze pány starší obecní povyšetřiti a všemožně zaopatřiti ustanovuje.*⁶⁹⁾ 31. srpna 1781 bylo povoleno její rozebrání.⁷⁰⁾

(M. E. - V. R.)

63) SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. IV/423; Havelková, Bednařík, cit. v pozn. 48.

64) SÚA, SM, B 46/17, kt. 156, fol. 251v.

65) SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/53, fol. 318, 326v, 335v; Havelková, Bednařík, cit. v pozn. 48.

66) SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. IV/423; v. t. SÚA, ČG-vš., per. 1841 - 1855, sign. 13/16/4, kt. 2068.

67) M. Dvořák, L. Dvořák, Historická topografie města Českého Brodu, Práce muzea v Kolíně, sv. 2, 1982, s. 54, 58; autoři druhou z uvede-

68) SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III/36, fol. 158.

69) Ibid., sign. III/53, fol. 114v.

70) Ibid., fol. 145v.

STAVEBNÍ PRŮZKUM

Český Brod je položen v pahorkatině na jižním okraji Středolabské tabule. Ve vztahu k nejbližšímu okolí jde o údolní polohu (222 m n. m.) na severním, levém břehu potoka Šembery. Areál města se nachází částečně v nivě této vodoteče, z větší části však na její vyvýšené terase. Zhruba na hraně terasy je založen městský kostel sv. Gotharda.⁷¹⁾ Z vyšších bodů v sousedství je důležité zejména návrší zv. Na skále jižně od města, jehož nejvyšší bod (242 m) se nachází na příjezdu do Kouřimského předměstí, dále severozápadní návrší v poloze Na vanderkách na cestě do Štolmíře a tzv. Velký vrch na severu (nejvyšší bod Zálužník, 285 m).

Vnitřní linie obvodového fortifikačního pásma města měří asi 1120 m.⁷²⁾ Urbanistická osnova je až překvapivě jednoduchá. Tvoří ji v podstatě jen mírně obdélné náměstí o rozměrech zhruba 180 × 130 m a věnec k němu kolmých domovních parcel o téměř jednotné délce kolem 60 m. Na konci těchto parcel již probíhala linie opevnění. Případnou existenci okružní hradební uličky dnes neprozrazuje žádná indicie, vše nasvědčuje tomu, že nikdy neexistovala. Tři rohy náměstí jsou takřka pravouhlé, jen na severovýchodě jsou strany spojeny obloukem. Tvar náměstí vzhledem k jednotné délce domovních parcel v zásadě kopíruje obrysová linie celého města. Z náměstí směřují tři ulice k branám, jen jedna z těchto ulic však vybíhá z rohu prostoru, zatímco ostatní - propojené pomyslnou přímkou - prolamují dvě protilehlé strany v asymetrické poloze. Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že lokátor městečka při jeho vyměřování respektoval starší významnou komunikaci a její trasu neměnil.⁷³⁾ Ulice, která dnes vybíhá ze severozápadního rohu náměstí, není ještě zachycena ani na mapě stabilního katastru z roku 1841. Rozlehlou plochu náměstí rozděluje patrně dodatečný blok zástavby, přiložený k severní straně uvedené průběžné komunikace, budova radnice, v jádru středověká,⁷⁴⁾ a kostel sv. Gotharda, umístěný poblíž jihovýchodního koutu prostoru. Ze situace okolní zástavby je evidentní, že kostel byl obtočen hřbitovní zdi, o jejímž případném fortifikačním poslání však neexistují přímé doklady.⁷⁵⁾ V linii kostelní ohrady stála dochovaná hranolová věž zvonice, přímo na stavbě datovaná rokem 1578. Její budování je také doloženo písemně.⁷⁶⁾

Nápadná jednoduchost urbanistické osnovy a absence i základního náznaku ortogonální uliční sítě, tedy vlastnosti méně obvyklé pro zakládaná města, jsou důležité v rámci úvah o době vzniku města Brodu. Pozoruhodná je především odlišnost od soudobých srovnatelných měst pražského biskupa - Horšovského Týna a Pelhřimova, jejichž dispozice je tvořena pravidelným ústředním prostorem a několika domovními bloky podobného tvaru. Zatímco Horšovský Týn byl takto pravděpodobně vyměřen někdy v roz-

mezí konce 13. až poloviny 14. století,⁷⁷⁾ pochází půdorys Pelhřimova zřejmě již z 90. let 13. století.⁷⁸⁾ Hypoteticky by tento rozdíl mohl být indicií většího stáří půdorysu Českého Brodu, tedy zároveň také toho, že poškození města roku 1289 nemuselo vést k novému urbanistickému řešení.⁷⁹⁾ V této souvislosti nelze přehlédnout dispozici vsi Štolmíř, ležící asi 2 km severozápadně od města. Prastarý zeměpanský statek Žitomíř, patrně s dvorcem, měl roku 1283 tržní funkci.⁸⁰⁾ Obvodová zástavba vsi uzavírá náves podobného tvaru a jen o málo větší plochy ve srovnání s brodským náměstím. Je pravděpodobné, že se obě sídla, ležící blízko sebe na důležité Trstenické stezce, utkala někdy po polovině 13. století v souboji o rozhodující hospodářský význam v tomto regionu. Pokles panovníkovy zájmu o Štolmíř (Žitomíř) naznačuje nezdařený pokus o jeho prodej uvedeného roku 1283. Nelze ani vyloučit neúspěšnou snahu založit zde před tím královské město.⁸¹⁾

Základním východiskem pro průzkum hradeb je mapa stabilního katastru z roku 1841. Z ní je zřejmé, že obvodové opevnění, zvenku lemované příkopem, bylo vymezeno dvěma liniemi, mezi nimiž ležel prostor o šířce v rozmezí 9 - 14 m. Vnější linii představuje hradební zeď s baštami, která se dodnes ve značném rozsahu dochovala. Vnitřní linii na mapě tvoří jen místy přerušená obvodová parcelní čára, v níž jsou také zapojeny tehdy ještě stojící průjezdní věže Pražské a Liblické brány.

Všechny dnes pro studium přístupné nadzemní zděné konstrukce v této vnitřní linii mají podle svého charakteru zřetelně postředoměký původ. Z větší části jde o tarasní (zejména za čp. 274 - 329 u Kouřimské brány) či oboustranné nadzemní (zejména za děkanstvím čp. 78), relativně tenké meziparcelní zdi, na několika místech v této čáře stojí vnější obvodové zdi hospodářských budov v pozadí domovních parcel (zejména za čp. 62 - 64 a 25), při zaniklých třech branách obytné domy. Zdi jsou většinou vybudovány samostatně za jednotlivými parcelami. Líce zdí jsou buď smíšené, nebo jsou vystavěny z drobných kusů místního červeného kamene a jejich struktura se nápadně liší od obvyklých středověkých zdí, charakteristických pečlivým vrstvením v konstrukčních pásech. Pouze na základě povrchového stavebního průzkumu tedy dnes nelze prokázat, zda vnitřní linie opevnění byla tvořena konstrukcí, kterou bychom mohli označit jako hradební zeď. Pokud zde taková zeď byla, pak v nadzemních partiích zanikla, s možnou výjimkou některých reliktních, které dnes pro omítky, výměny líců nebo přilehlý terén nelze rozlišit (po stranách bývalé Pražské brány).

O konkrétní podobě vnější hradby, vybavené systémem dovnitř otevřených oblých bašt, nás informují především její dodnes dochované pozůstatky.

Vnější hradební zeď je vystavěna z červenohnědého zbarveného kamene, obvykle označovaného jako českobrodský

71) J. Frolík, cit. v pozn. 4.

72) Touto linií míníme předpokládanou hradební zeď z doby Arnošta z Pardubic.

73) Urbanismem města se naposledy zabývá: J. Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl I., Praha 1996, s. 553 - 558. Za neadekvátní je třeba pokládat vyzdvihování „zvláštností“ urbanismu Brodu v evropském (!) kontextu (M. Dvořák, *Český Brod*, in: *Archivní prameny Kolínska*, Kolín 1994, s. 20).

74) D. Libal, *Český Brod*, průvodní zpráva k stavebně historickému průzkumu jádra, SÚRPMO Praha 1968, nestr. rkp.

75) K. Kuča, cit. v pozn. 73, s. 556, pokládá kostelní opevnění za „nepochybné“.

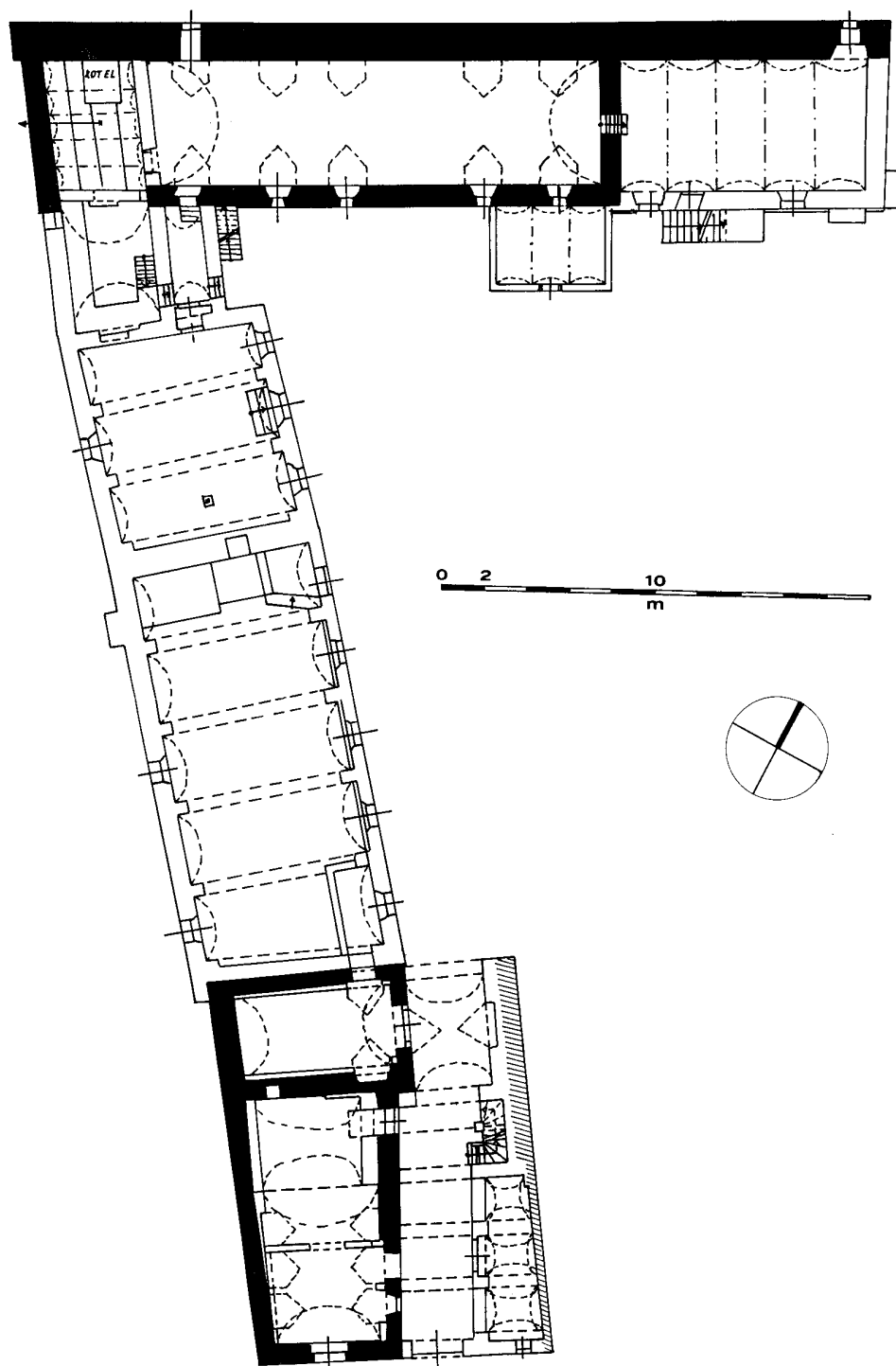
77) Ke vzniku levobřežní části Horšovského Týna naposled: M. Hausarová, *Urbanismus*, in: *Gotika v západních Čechách*, cit. v pozn. 13, s. 152 až 154.

78) J. Dobiáš, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, I., Pelhřimov 1927, s. 109 n.

79) „Relokaci“ Brodu po této události předpokládá: M. Dvořák, *Český Brod*, in: *Archivní prameny Kolínska*, Kolín 1994, s. 19 n.

80) „*Im Markte Sittemir*“ (A. Profous, *Místní jména v Čechách*, IV., Praha 1957, s. 307).

81) Srov. M. Dvořák, *Žitomíř*, in: *Archivní prameny Kolínska*, Kolín 1994, s. 27 - 28.

Obr. 11: Plán přízemí staveb v prostoru bývalé tvrze v Českém Brodě podle stavebně historického průzkumu z r. 1971 (cit. v pozn. 102). Černě vyznačeny tam předpokládané gotické konstrukce (kresba Daniel Razím).

pískovec. Jde o velmi jemnozrnný kámen, až prachovec, s vlastnostmi co do pórovitosti velmi blízkými opuce, slabě slídnatý, s vysokým podílem trojmocného železa a s dobře patrnou laminací.⁸²⁾ Materiál obou liců byl přitesáván do nevelkých pravidelných kvádrů zhruba jednotného rozměru, jádro zdiva je tvořeno drobnějším kamenem stejného druhu, poměrně pevně spojeným vápennou maltou. Kámen se nepochybně těžil v bezprostředním jižním sousedství města, přímo za potokem Šemberou, kde lze dodnes spatřit několik set metrů dlouhou stěnu lomu.⁸³⁾ Nepříliš vel-

82) Převzato z posudku J. Šrámka a J. Bárty, vyhotoveného v souvislosti s přípravou opravy části hradeb v roce 1996.

ká odolnost tohoto materiálu vůči povětrnostním vlivům, kterou mimo jiné dokazuje dnešní stadium silné koroze hradebních relikvů, byla negativně vnímána již v dávné minulosti.⁸⁴⁾

Hradební zeď se dochovala na několika místech městského obvodu, většinou v nepůvodní výšce, jen nepatrně přesahující terén při vnitřním lici. Vnější lic zdi se uplatňuje ve větším rozsahu hlavně díky tomu, že bezprostředně přecházel v eskarpu příkopu, jehož deprese je místy zčásti patrná. Podle starších fotografií a dochovaných zbytků byla hradba omítnutá.

Pro bližší poznání původní podoby hradební zdi jsou využitelné pouze nevelké úseky, zejména v okolí jihovýchodního nároží města a severně od bývalé Pražské brány.

Úplnější profil si uchoval druhý zmíněný díl, jen 7 m dlouhý úsek hradby při severním boku bašty za domem čp. 62. Zeď je dnes zvenku asi 420 cm vysoká; 250 cm nad úrovní závažky příkopu se dochovaly 2 shodné střílny, výše uprostřed mezi nimi je pak větší otvor. Jižní střílna je vzdálena 108 cm od boku bašty, druhá střílna o 457 cm dále. Obě střílny jsou shodné, opracované kvádry vymezují otvory o velikosti zhruba 45 × 15 cm. Střední, výše položený čtvercový otvor o straně asi 42 cm má stojky i segmentový záklenek vyzděny z cihel formátu 6 × 26,5 × 14 cm. Zhruba v úrovni parapetu tohoto otvoru se uchovaly hranolové díry po lešení. Horní část zdi se střílnami je 90 cm silná, terén při jejím vnitřním lici je dnes nerovný a dosahuje asi 50 cm pod parapety střílen. Nálevkovi-

tě dovnitř rozevřené špalety dvou střílen mají překlady ze štípaných fošen, směrem ven mírně klesající, kamenný parapet naopak mírně stoupá. Stojky ostění jsou na vnitř-

83) M. Dvořák - L. Dvořák, Historická topografie města Českého Brodu, Práce muzea v Kolíně, sv. 2, 1982, s. 58. Autoři upozorňují na tuto tzv. Červenou skálu na předměstí směrem k Chouranicím, která poskytovala městu stavební materiál po celý středověk. Kámen se odsud i prodával, např. do Nymburka.

84) Například v roce 1679 byl povolán z Prahy nejmenovaný stavitel na prohlídku poškozeného zdiva zvonice. Ve spisech se v této souvislosti uvádí, že není „žádného jinšího kamene mimo červený kámen, který k tý věži pro měkotu a nebytelnost svou nakonec se nehodí“ (SÚA NM sign. B 25/8, kt. 22). Zvonice přitom byla roku 1578 vybudována převážně z jiného, odolnějšího žlutošedého pískovce.

ních hranách široce okosené. K jejich vnitřní ploše je přiložena původní dřevěná příčle, konci zasazená do zdiva špalet a nahoře mírně přesahující parapet střílnové niky. Tento dřevěný prvek nepochybně sloužil k zaklesnutí hákovnice pro utlumení zpětného rázu při výstřelu. Otvor mezi střílnami je na vnitřní straně lemován téměř 90 cm širokou a 35 cm hlubokou nikou, jejíž poškozená spodní plocha leží asi o 30 cm níže než parapety střílen. Vlastní otvor má ve shodě se svou vnější částí cihelný, směrem ven klesající segmentový záklenek i nálevkovitou špaletu. Od spodní úrovně niky je parapet otvoru 90 cm vysoko, celá nika k vrcholu záklenku je 190 cm vysoká. Stejně jako v případě obou střílen, je i prostřední nika autentická, vlastní cihlami obezděný otvor se však jeví jako dílo druhotné úpravy na místě menší střílny, zřejmě srovnatelné se sousedními střílnami. Nika podle svých dimenzí byla určena pro stojícího střelce, zatímco obsluha níže situovaných střílen musela stát mimo vlastní těleso hradby. Úroveň středověkého terénu při vnitřním lici hradby zde však není doložena. Za předpokládanou vnitřní hradbou směrem do města je úroveň terénu v těchto místech o 200 až 250 cm níže.

Velmi dobře se hradební zeď uchovala na jihovýchodní straně města, mezi dvěma blízko sebe ležícími baštami a částečně ještě také severně odsud. Konvexně prohnutá kurtina mezi baštami dnes převyšuje vnější terén o více než 5 m, nerovný terén uvnitř hradby však dosahuje až o 200 cm výš. Vnější líc zdi se směrem vzhůru výrazně zaklání a vnitřní líc je svislý. Tím se tento úsek liší od ostatních dochovaných fragmentů hradby, kde jsou oba líce svislé. Síla zdi v dolní partii mírně přesahuje 150 cm. Na koruně zdi, silné 135 - 145 cm, se v obou uvedených úsecích dochovaly spodní části nik dvou typů pravidelně se střídajících střílen. První typ měl obvyklé nálevkovité špalety, na vnitřní straně široké 130 - 140 cm, v ústí kolem 20 cm. Tyto střílny byly v osách otvorů vzájemně vzdáleny asi 430 až 490 cm. Mezi nimi byl užit odlišný typ, charakteristický pravoúhlou nikou, širokou kolem 90 cm a hlubokou asi 65 až 80 cm. Spodní úroveň nik byla asi o 40 cm níže než parapety mezilehlých střílen prvního typu. Teprve nad parapetem této niky byly střílny, které však spolu s horní částí nik kompletně zanikly. V několika exemplářích se uchovaly pouze prosté stojky střílen prvního typu.⁸⁵⁾

V principu se tedy řešení horní partie hradební zdi se střílnami na obou stranách města shoduje. Důležité je zjištění, že obnažený původní vnitřní líc hradby pod úrovní

85) Mezi dvěma baštami jihovýchodního nároží města se takto v nepřerušném sledu uchovalo po pěti střílnách obojího typu. Vzhledem ke stavu uchování návaznosti stojek ostění na špalety nelze jednoznačně rozhodnout, zda v ústí střílen byly dřevěné příčle jako na západní straně města.

Obr. 12: Snímek severního průčelí zaniklé budovy turze v Českém Brodě podle stavebně historického průzkumu z roku 1971 (cit. v pozn. 102). Struktura zdiva nasvědčuje předpokladu, že šlo o zbytek hradební zdi z doby arcibiskupa Arnošta z Pardubic (reprofoto Petr Polák).

střílen při jihovýchodním nároží nevykazuje jakékoli stopy otvorů po konstrukci ochozu.

Z šesti dochovaných bašt jsou jak dvě bašty v úseku mezi branami Kouřimskou a Pražskou, tak bašta jižně od bývalé Liblické brány vzhledem ke svému dnešnímu stavu a míře dochování pro studium nevyužitelné, kromě zjištění, že mají zhruba půlkruhový půdorys, jsou současné s navazujícími kurtinami a vzájemně se poněkud liší ve velikosti půdorysu.

Zároveň s kurtinami byla také vystavěna bašta severně od bývalé Pražské brány, která je na mapě stabilního katastru zachycena jako půlkruhová, přestože je dodnes takřka kompletně dochován její půdorys tvaru rovnoramenného lichoběžníka. Interiér bašty je zasypán, a tak lze jen na místě destruovaného jihozápadního nároží nepřesně změřit sílu jižní části obvodové zdi na 120 - 140 cm. Na této straně je také dochována šterbinová střílna, jejíž špaleta byla evidentně provedena shodně s výše popsanými střílnami v severním sousedství bašty. Lišila se však výšková úroveň - střílna bašty je situována asi o 100 cm níže než spodní dvojice střílen kurtiny. Stejná střílna se nejasně rýsuje ve struktuře líce zdiva na severní straně bašty, zatímco čelní stěna překvapivě střílny nemá. Původní podobu zaniklé horní části bašty neznáme, ale vzhledem k tomu, že síla její obvodové zdi na severu je asi 130 cm a navazující část kurtiny se střílnami v téže úrovni je jen 90 cm silná, můžeme u bašty předpokládat větší výšku než u hradební kurtiny.

Bašta severně od jihovýchodního nároží opevnění dochovanou výškou odpovídá sousedním kurtinám. Má půlkruhový závěr, navazující na kurtiny krátkými přímými úseky. Vnější průměr jejího půdorysu při hradbě dosahuje takřka 10 m, a je tedy o celé 2 metry větší než u předěšlé bašty na západní straně města. Síla zdiva i v horní partii odpovídá kurtinám, vnější plášť je narozdíl od sousední jižní kurtiny svislý. Ve výši asi 220 cm nad dnešní úrovní terénu před hradbami je po obvodu bašty pravidelně roz-

Obr. 13: Snímek západního průčelí zaniklé budovy tvrze v České Brodě podle stavebně historického průzkumu z roku 1971 (cit. v pozn. 102). Vlevo výběh předpokládané hradební zdi z doby arcibiskupa Arnošta z Pardubic (srov. obr. 12), (reprofoto Petr Polák).

místěno 5 zazděných šterbinových střilen (cca 55 × 23 cm), jejichž nálevkovité, segmentem zaklenuté špalety jsou v interiéru bašty již zčásti pod dnešní úrovní terénu. Nad záklenky probíhá řada kapes zaniklých stropních trámů. Střilny bašty jsou tedy zhruba o 250 cm níže než na kurtině, tedy v podstatně odlišném vztahu oproti západní straně města. Předpokládané vyšší podlaží bašty se nedochovalo, lze však odhadnout, že jeho střilny by výškově souhlasily se střilnami kurtin. Na jižní straně bašty těsně nad terénem se objevují stopy dalších dvou střilen, které napovídají existenci spodního střeleckého podlaží těsně nad horní úrovní eskarpy zasypaného příkopu.

Ve stejném rozsahu se dochovala jen 33 m odsud vzdálená bašta na jihovýchodním nároží, její interiéru je ovšem zcela zaplněn zeminou. Půdorys bašty je výrazně podkovovitý, ale o něco menší než u předešlé bašty. Výškové úrovně pětice střilen na předchozí baště zde odpovídají 3 střilny shodného provedení (severní je druhotně upravena). V západním sousedství bašty se uchoval zbytek střilny, umístěné o více jak 1 m níže než u popisované kurtiny na druhé straně bašty.

Vynikající vypovídací hodnotu tohoto úseku ještě umocňuje originální výpadní branka, umístěná v šikmém líci kurtiny jen 370 cm jižně od větší bašty. Její pískovcové, původně zřejmě hrotilé ostění světlé šířky 100 cm lemuje téměř 350 cm vysoká vpadlina pro padací můstek, který se sklápěl nad příkop. Točnice můstku ani záklenek špalety vstupu se nedochovaly. Zevnitř byla branka zavírána dveřmi, které se zajišťovaly závorou, zasouvanou do tloušťky zdi. Podle vztahu k okolnímu zdivu je branka jasně původní součástí stavby.⁸⁶⁾

86) Nepochybně jde o dveře zmiňované na části hradeb pronajaté po roce 1749 kapucínům. Při požáru byly údajně otevřené a při válce zavírané, jedny klíče měli mít kapucíni a druhé purkmistr (SÚA, PKÚ, sign. A/23, kt. 13. Srv. SOKA Kolín, AM Český Brod, OS 39, sign. III/21, 19. 10. 1749).

Z původních třech bran se dochovaly jen nevelké zbytky. Komplex Liblické brány na severovýchodě zcela zanikl. Z celku západní brány Pražské se dochovala pouze jedna boční zeď branské věže v linii vnitřní zdi, dnes zcela omítnutá a pro studium nepřístupná.

Z Kouřimské brány na jižní straně města naopak stojí celé předbrání, zatímco vlastní brána vnitřní zdi zmizela beze stopy. Předbrání má obdélný půdorys o šířce asi 9 m, který předstupuje o 5 - 6 m před vnější líc hradby. Muselo tedy být založeno podobně jako bašty v příkopu. Interiér předbrání je dnes novodobě omítnut a upraven do té míry, že není zřejmé jeho původní uzpůsobení k obraně, stejně jako je setřena také jeho návaznost na zaniklou branskou věž. Na západní straně je do před-

brání vložena část obytného domu. Východní boční průčelí je omítnuté, v patře s jedním obdélným oknem, jehož kamenné ostění je kromě parapetního dílu a spodních částí stojek na hraně okoseno. Západní průčelí je dnes bez omítky i otvorů; zdívo je ve srovnání se sousední kurtinou vybudováno z nápadně drobnějšího kamene, mezi nímž se vyskytuje několik větších opracovaných kusů pískovce. Tyto kvádry nesou stopy jednoduché profilace, která naznačuje jejich opakované použití. Boční zeď je také ke kurtině hradby jasně druhotně přiložena. Hlavní průčelí předbrání má v ose přízemí prolomen široký, dnes segmentem sklenutý vjezd bez ostění. Podobný charakter má vedle situovaná branka pro pěší, jejíž analogie byla symetricky prolomena na druhé straně. V patře jsou po stranách umístěna stejná okna, jako je okno na východním boku. Mezi okny nad vjezdem z líce zdiva předstupuje dvojitý kamenný znak, složený z císařského znaku a znaku města Českého Brodu. Na horní římsě reliéfu je umístěna korunka s monogramem L I, která znak datuje do období císaře Leopolda I. (1657 - 1705). Korunní římsa hlavního průčelí předbrání vrcholí zvlněnou atikou s pilířky, koulemi a piniovou šíškou.

Poslední dochovanou součástí fortifikačního systému města je několik terénních depresí mezi hradbou a domy ležícími před ní. Jde o zbytky příkopu, v těchto místech ne zcela zasypaného (srov. obr. 4).

(V. R.)

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM

Soustavnější sledování stavebních a výkopových aktivit z archeologického hlediska začalo v Českém Brodě až v tomto desetiletí, a to v souvislosti s budováním či rekonstrukcí inženýrských sítí.⁸⁷⁾ Archeologická asistence provází také opravy objektů.

Středověké městské opevnění bylo archeologicky sledováno při výstavbě kabelovodů firmy Telecom, které spojují

87) J. Frolík, cit. v pozn. 4.

Obr. 14: Český Brod, hranolová bašta severně od zaniklé Pražské brány, pohled od jihozápadu. Na boční straně střílna (foto Vladislav Razím, 1998).

novou automatickou telefonní ústřednu v ulici Jana Kouly s budovou pošty na náměstí Arnošta z Pardubic.⁸⁸⁾ Hustá síť telefonních kabelových rozvodů prořala v další etapě větší část historického jádra, opevnění se tyto práce dotkly v ulici Tyršově, Komenského a Krále Jiřího z Poděbrad.⁸⁹⁾ Městského opevnění se týkala i rekonstrukce kanalizace v Kollárově ulici.⁹⁰⁾ Sondáž zacílená na poznání vzniku a vývoje českobrodských hradeb se odehrála v říjnu 1997 v blízkosti jihovýchodního nároží, v místech, kde byla předtím konzervována část hradební zdi.⁹¹⁾ Přes zdánlivě velký počet míst, kde bylo možno získat informace o počátcích a vývoji českobrodské opevňovací soustavy, je výpověď archeologie zatím omezená, protože charakter terénních zásahů (výkopy limitované šířky a hloubky, časový harmonogram) většinou neumožňoval rozvinutí archeologické práce do potřebné šířky.

Nejvíce informací poskytla sondáž provedená v roce 1997 při jihovýchodním nároží opevnění (č. parc. 143/2). Těleso hradby, které je zde dochováno snad nejlépe z celého hradebního okruhu, je po vnitřní straně doprovázeno ve vzdálenosti 9 - 14 metrů přibližně rovnoběžnou zdí. Terén mezi oběma zdmi je zvýšen o cca 1 - 1,5 m nad úroveň terénu vně hradby i nad úroveň dvorků a zahrad uvnitř města. Dochovanou hradbu s půlválcovými baštami je možno spojovat s písemně doloženou výstavbou opevnění k roku 1448. Vnitřní zeď je někdy považována za pozůstatek hradby z doby Arnošta z Pardubic. Archeologický výzkum, limitovaný časově i finančně, se zaměřil na stanovení stáří obou

zdí, přednostně však vnější hradební zdi s půlválcovými baštami. Proto byly vyměřeny dvě sondy, obě o rozměrech 3 × 1 m. Mezi nimi byla ponechána mezera 5 m, která měla být zkoumána v případě, že se stratigrafický vývoj v obou sondách nepodaří navzájem propojit. Sonda I přiléhala k vnějšímu líci předpokládané starší hradby, sonda II přiléhala k vnitřnímu líci dochované městské hradby. Sondy I se nepodařilo dokončit (nebylo dosaženo podloží), proto je pro zkoumání stratigrafického vývoje použita sekvence zjištěná v sondě II. Stratigrafii v obou sondách je možné bez větších problémů propojit, a proto posuzovat společně. Podrobný popis stratigrafie, jednotlivých vrstev i jejich náleзовého obsahu je popsán ve zvláštním článku,⁹²⁾

na tomto místě se omezíme jen na celkové shrnutí a upozornění na nálezy důležité pro datování zjištěné situace.

Podloží zkoumaného místa tvoří v hloubce 2,6 - 2,7 m od současného povrchu světle šedohnědá prachová hlína (označena jako kontext 216), pravděpodobně původní půdní horizont, makroskopicky velmi blízký náplavům říčky Šembery, které byly zjištěny při archeologickém výzkumu na nedalekém staveništi budovy Telecomu.⁹³⁾ Na podloží nasadla až 55 cm silná vrstva sídlištního charakteru (kontext 215), následovaná dvěma tenčími vrstvami (kontexty 211 a 210). Podle nálezů, především keramických zlomků, můžeme toto souvrství datovat do 14. století, přičemž nelze zcela vyloučit ani jeho počátek ještě na konci 13. století. Zajímavá je přítomnost četných úlomků pískovce a jílovce spolu s pojivem blízkým spraši a ojedinělých zrn malty, které indikují zděnou architekturu (zřejmě převážně nasucho kladenou) v blízkém okolí. Závažná je pozice souvrství ve vztahu k vývoji opevnění. Pokud bychom vnitřní zeď považovali za pozůstatek hradební zdi z doby arcibiskupa Arnošta z Pardubic, nacházelo by se objevené sídlištní souvrství vně tohoto opevnění. Pak lze uvažovat o tom, že se mohlo uložit za ještě starším opevněním či vymezením prvotního Českého Brodu. Druhou možností je varianta, že hradba z doby Arnošta z Pardubic stála na témže místě jako pozdější (i s vědomím toho, že by ve zkoumaném úseku zanikla beze zbytku), vnější městská hradba a vnitřní zeď je pozůstatkem jiné konstrukce.

Z úrovně povrchu sídlištního souvrství byl hlouben výkop (kontext 501) pro založení vnější hradby (kontext 901). Výkop protnul celé souvrství a zasahuje ještě asi 60 cm do podloží. Na jeho dně byla založena hradba, stavěná z velkých, přibližně pravouhle osekávaných kvádrů, spojených maltou. Vnitřní líc hradby je mírně vyboulen (o asi 20 cm) směrem do výkopu, přičemž největší výduť je přibližně v úrovni současného povrchu. Pokud lze soudit podle od-

88) J. Frolík, Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na základě smlouvy 10/94 na lokalitě Český Brod, staveniště automatické telefonní ústředny, sv. I. - V. Archiv ÚAPPSC Praha, čj. 174/95.

89) J. Frolík, M. Křemen, Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na základě smlouvy č. 24/95 na lokalitě Český Brod, telefonní kabelové rozvody, II. etapa, sv. I - II. Archiv ÚAPPSC Praha, čj. 355/95.

90) J. Frolík, Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na základě smlouvy 23/95 na lokalitě Český Brod, rekonstrukce kanalizace. Archiv ÚAPPSC Praha, čj. 336/95.

91) J. Frolík, Archeologický výzkum městského opevnění v Českém Brodu v roce 1997, Archeologie ve středních Čechách 2, 1998, s. 385 - 394.

92) Ibid.

93) J. Frolík, cit. v pozn. 4.

haleného úseku, je celá stojící hradba dílem jedné stavební etapy, provedené stejnou stavební technikou na (makroskopicky) stejnou maltu. Výkop pro založení základů byl zasypán překopanými vrstvami. Spodní (kontext 214) nejspíše vznikla přemístěním staršího sídlištního souvrství, jak to naznačuje jednotný keramický soubor 14. století. Smíšenější charakter má stratigraficky mladší kontext 212, jehož uložení do výkopu lze datovat do pokročilejšího 15. století. To je v souladu s výše předpokládanou dobou výstavby městské hradby kolem poloviny 15. století. Povrch zasypaného výkopu kryje tenká stavební písčité vrstvička (kontext 209), vzniklá při stavbě nadzemních partií hradby.

Následuje navršení až 140 cm silných navážek za městskou hradbou s využitím vnitřní zdi (kontextu 902). Zeď je provedena z lomového zdiva na maltu, ve zkoumaném místě nebyla budována v rámci nějakého výkopu, ale stavěna jako nadzemní. Vznik této zdi nelze archeologicky přímo datovat. Nejmladší možností jejího postavení je doba před uložením série navážek (kontexty 105, 106, 109, 110 a 104 = 208, poslední kontext umožňuje propojení stratigrafického vývoje v obou sondách a posuzování dalšího vývoje společně). Vznikl tak násep, držený na obou stranách zdi (tj. kontexty 901 a 902). Navážkový charakter souvrství dokumentuje skutečnost, že se zčásti jedná o překopané a přemístěné sprašové podloží, částečně také o přemístěné starší sídlištní vrstvy. Převážná část keramického materiálu pochází ze 14. - 15. století. Závažnou výjimku představuje fragment renesančního kachle s vícebarevnou glazurou (žlutou, modrou, zelenou a hnědou), který na čelní vyhrívací stěně nesl motiv vepsaný do arkády. Kachel je možno datovat až do doby kolem poloviny 16. století,⁹⁴⁾ je tedy asi o 100 let mladší než ostatní archeologický materiál.

Přítomnost zmíněného fragmentu kachle lze vysvětlit několika způsoby. Především může jít o mladší intruzi. Dále může být navážkové souvrství (v němž je kontext 104 = 208, z něhož zlomek kachle pochází, nejmladší) asi o jedno století pozdější než postavení hradby. Poslední varian-

94) V. Brych, D. Stehlíková, J. Žegklitz, *Pražské kachle doby gotické a renesanční*, Katalog výstavby, Praha 1990.

Obr. 15: Český Brod, hranolová bašta severně od zaniklé Pražské brány (vpravo) s částí navazující kurtiny. Ve vnějším lici kurtiny tři střelny (foto Vladislav Razím, 1998).

Obr. 16: Český Brod, vnitřní líc kurtiny se třemi střelnami v severním sousedství hranolové bašty (srov. obr. 15), (foto Vladislav Razím, 1998).

tou je existence mladšího zásahu - výkopu do navážek, který je plošně větší než sonda II u hradby (tuto možnost podporuje také skutečnost, že u hradby registrujeme jen jednu silnou navážkovou vrstvu, zatímco u vnitřní zdi sonda profala nejméně pět vrstev a ještě nedosáhla dna).

S velkou pravděpodobností můžeme vyloučit prostřední možnost, tedy dodatečné zvýšení úrovně terénu násypem v 16. století. Vnější hradební zeď představuje jednotné dílo, v němž střelny kurtin předpokládají zvýšenou úroveň terénu na vnitřní straně. Zbývá tedy možnost první (intruze) a třetí (dodatečný zásah do navážek). Rozhodnutí může přinést jen pokračující archeologický výzkum.

Následuje sekvence povrchů terénu charakteru zahradní úpravy (kontexty 102 = 205, 203 a 201), proložená stopami destrukcí či oprav, které však nedosahují až k hradbě, ale jsou vzhledem k mírně svažitému terénu dochovány jen

Obr. 17: Český Brod, detail střílny v severním sousedství hranolové bašty (srov. obr. 16, střílna vlevo). Dole při ostění dochována dřevěná přičle pro zaklesnutí hákovnice (foto Vladislav Razím, 1998).

v nižších partiích dále od hradby. Stopy destrukcí či oprav (kontexty 207 + 206 = 103, 204, 202) jsou celkem tři, a to od přelomu 17. a 18. století (207) až do století 19. (202).

Pro poznání charakteru hradby je třeba připomenout některé nálezy. Z kontextu 203 pochází zlomek prejzu, který může být (ale nemusí) svědectvím o úpravě koruny hradební zdi. Obdobnou stopou je také zlomek omítky se zbytky červeného malování, pocházející ze sběru na nalezišti.

Jinou skupinu nálezů představuje soubor získaný V. Razímem při průzkumu koruny dochované hradby v úseku, který byl v roce 1997 restaurován.⁹⁵⁾ Soubor sestává z keramiky, zlomků stavebního materiálu a železných předmětů. Keramika tvoří jednotně působící soubor, a to minimálně šesti nádob. Dvě z nich (spodek rozměrné nádoby a ojedinelý střep ze stěny jiné nádoby) náleží nepolované hrnčíně, kterou můžeme datovat do 14. - 16. století. Zbylé čtyři nádoby jsou na vnitřní straně glazovány (hnědožlutě, světle hnědě a světle žlutozeleně) a náleží běžné hrnčíně 15. a 16. století. Dna dvou nádob je obtížné tvarově klasifikovat, dále registrujeme okraj hrnce (zdobený pod okrajem jednou červeně malovanou linkou) a trojnožku - kuthan.

Alespoň ve dvou případech se zřejmě skutečně jednalo (s ohledem na stupeň dochování) o celé nádoby (trojnožka, z níž je dochována cca 1/3) nebo jejich dále využitelné fragmenty (spodek rozměrné nádoby). Nádoby mohly stát v některých částech hradebního ochozu nebo ve výklencích střílen. Rozhodně musíme předpokládat určitý záměr, spočívající v umístění nejméně 2 nádob v blízkosti koruny hradby, nepravděpodobněji někdy během 16. století.

Další nálezy tohoto souboru vypovídají o podobě koruny hradby. Byly zde užity prejzy (3 zlomky), svědectví o nich již bylo zmíněno. Sklovitě vyhlížející hrudky v maltě (3 zlomky) se do ní dostaly s ostatním stavebním materiálem nebo mohou být výsledkem chemických procesů v maltě probíhajících. Dva předané železné předměty - zlomek pásového stavebního kování a velký hřeb s plochou kruhovitou hlavici - vyhlížejí (podle stupně koroze) velmi mladé a snad spíše souvisejí s novověkými aktivitami, doloženými destrukčními či stavebními vrstvami, datovanými do 17. až

95) Nálezy byly získány při čištění depresí dochovaných spodních částí střílen na koruně hradby v úseku mezi oběma baštami jihovýchodního nároží opevnění a v jediné dochované střílně v západním sousedství nárožní bašty.

Obr. 18: Český Brod, detail střílny (ústí a záklenek druhotně vyzděny z cihel) s mělkou komorou v severním sousedství hranolové bašty (srov. obr. 16), (foto Vladislav Razím, 1997).

19. století. Kusy malty s otiskem dřevěné konstrukce dosvědčují jednoznačně dokládají existenci dřevěného ochozu (srov. závěrečný exkurs P. Vařečky).

Při stavebních pracích v městském jádru v letech 1994 až 1995 byla sledována další tři místa, kterými by měla procházet vnější městská hradba. Pozitivní výsledek přinesl pouze výkop vyhloubený průjezdem domu čp. 10/1000 v Jungmannově ulici. Přímě pod průčelní zdí domu bylo registrováno 120 cm široké torzo městské hradby. Dochován byl vnitřní líc o zjištěné výšce 60 cm (pokračoval dále pode dno výkopu), vnější líc byl zničen výkopem pro okapový svod. Ke stratigrafické pozici hradební zdi nelze říci nic bližšího, terén v pruhu několika metrů před hradbou i za ní byl zcela překopán a přemístěn při výstavbě domu čp. 10/1000 a jediná vrstva, která může být pozůstatkem situace starší než hradba (kontext 3140) neposkytl dataovací materiál. Za velkou náhodu považujeme již samu skutečnost, že hradba byla využita v základech domu a nebyla odstraněna při jejich hloubení, jak by bylo dnes běžné.

Kabelovod Telecomu měl protnout městskou hradbu také na nároží Tyršovy ulice a Komenského ulice v sousedství Sokolovny (čp. 314). Výkop probíhal těsně před jejím průčelím do Tyršovy ulice, kde byly všechny situace předcházející výstavbě sokolovny minimálně do hloubky výkopu zcela zničeny. Městská hradba byla recentními výkopovými aktivitami zničena také v ulici Krále Jiřího (u domu čísl. popisné 303).

Při sledování kabelových výkopů nebylo zkoumáno ani jediné místo, které bychom mohli ztotožnit s průběhem

vnitřní zdi, považované za pozůstatky hradby z doby Arnošta z Pardubic. Nelze tak zatím archeologicky verifikovat tuto hypotézu.

Místa, kde by ji výkopy měly protnout (Tyršova ulice, ulice Krále Jiřího), byla zničena recentními aktivitami. V počátečním hodnocení⁹⁶⁾ bylo za pozůstatek této hradby považováno 1,2 m silné zdivo, dokumentované v kabelové komoře na zahradě za domem čp. 10/1000 v Jungmannově ulici. Uvedená zeď protíná souvrství 13. - 14. století a objekt, k němuž patřila, zanikl požárem v 16. století. Od hlavní městské hradby je tato zeď vzdálena asi 20 metrů (přesnější určení není v porušených terénech čp. 10/1000 možné), což je nejméně o 5 metrů více než na jiných místech a zeď by se musela značně odchýlovat i od linie dochované v Jungmannově ulici na méně poškozených místech. Spíše se zdá, že v zadní části parcely domu čp. 45 na náměstí Arnošta z Pardubic (kam zahrada domu čp. 10/1000 původně náležela) stál zděný objekt (u hradby?) neznámého účelu. Vnitřní (hradební) zeď musela probíhat dvorkem za domem čp. 10/1000, kde byly archeologické terény zničeny při jeho výstavbě.

V ulici Krále Jiřího bylo možno předpokládat zachycení zdiva zaniklé Liblické brány. Ve výkopu ve vozovce před domem čp. 303 byla také zjištěna zeď (kontext 4904) o šíři 210 cm a dochované výšce 50 cm (pokračovala pod dno výkopu, v těchto místech 100 cm hlubokého). Výkop dále pokračoval východním směrem a v délce 2,6 m bylo možno registrovat vnitřní líc zdi ve směru východ - západ (uvažujeme-li bránu jako věžovitou, jednalo by se o její severní zeď). Pak se výkop mírně stáčil k jihu a pokračování zdi proto nebylo možno sledovat. Pro narušení recentními výkopy také nebyla zachycena předpokládaná východní zeď brány. Zdivo brány bylo provedeno z kamenů o rozměrech 20 - 25 krát 7 - 10 cm s tendencí vytvářet nepravidelné řádky. Zděno bylo na bělavou maltu z jemného písku s drobkou vápna a malými kamínky. V interiéru brány - věže - byl zjištěn fragment sídlištního souvrství, sestávající ze dvou vrstev životních nečistot (kontexty 4335 a 4334), střídaných dvěma vrstvičkami uhlíků (kontexty 4336 a 4337). Ze stratigraficky nejstaršího kontextu 4335 byl získán jeden keramický zlomek, který je možno zařadit do 15. - 16. století. Zbytek interiéru vyplňovaly vrstvy charakteru stavebního odpadu (kontexty 4332 a 4333), obsahující nečetné zlomky keramiky, datovatelné do 16. století. Ze strany města byl u zdi brány vyhlouben výkop, do něhož byla vložena cihlová zeď (kontext 4905) a prostor mezi touto zdí a bránou byl vyplněn překopanou (?) sídlištní vrstvou (kontext 4331) a stavební sutí (kontext 4330). Celý zásah je obtížné datovat, neposkytl žádný archeologický materiál. Velmi pravděpodobně je to zásah dosti mladý.

96) J. Frolík cit. v pozn. 88.

Obr. 19: Český Brod, zaniklá bašta severozápadního nároží vnější hradební zdi během demolice roku 1932. Snímek ze sbírek Podlipanského muzea v Českém Brodě (reprofoto Eva Formánková).

Vzhledem k fragmentárnosti dochovaných terénů je obtížné nalezenou situaci jednoznačně interpretovat. Zdá se, že uvnitř brány se v souvislosti s jakýmsi ohněm (požárem?) uložilo nevysoké souvrství, které můžeme datovat jen rámcově do 15. či spíše až 16. století. Snad s touto aktivitou souvisí i uložení vrstev stavebního odpadu, které musely zvýšit terén v jejím interiéru (pravděpodobně během stavby dokončené k r. 1585). Po zboření brány vznikla vrstva planýrky (kontext 4329) a byla položena dlažba z kočičích hlav, překrytá recentně asfaltem s betonovým podkladem.

Jen málo můžeme říci k podobě a eventuálnímu vývoji příkopu, který by měl obíhat hradební pásmo v linii dnešních ulic Jungmannovy, Havlíčkovy, Želivského, Komenského, Kollárovy, Šafaříkovy a Jana Kouly. Trasu příkopu proťal kabelovod vedený od telefonní ústředny v ulici Jana Kouly, kolem zachovaného předbrání Kouřimské brány a dále ulicí Jungmannovou až do domu čp. 10/1000. Ve výkopech dokumentovaných v těchto ulicích tvoří převážnou část stratigrafie vrstvy charakteru náplavů říčky Šembery, registrované v nejstarších stratigrafických polohách na staveništi telefonní ústředny.⁹⁷⁾ Další část vrstev se svým charakterem blíží sídlištním či spíše odpadovým vrstvám. Ojedinele zjišťované nálezy lze řadit do širokého rozmezí 13. až 18. století.

V celém zkoumaném úseku se nepodařilo zaregistrovat žádnou situaci, kterou bychom mohli spojit s nějakou zvláštní úpravou stěn či dna příkopu (např. obezdění), nelze stanovit ani jeho šířku a hloubku. Zjištěny byly vrstvy výplně až z doby po zániku funkce příkopu a archeologický materiál, který se sem dostal druhotně s touto výplní. Po zaplnění příkopu do něho byly hloubeny nové objekty (v prostoru u čp. 105 byla zjištěna masivní zeď na maltu, zřejmě základové zdivo předchůdce dnešní budovy, u čp. 932 byla registrována valeně zaklenutá štola s průběhem kolmým na předpokládaný průběh příkopu, nepochybně totožná s „městskou stolou“ doloženou k r. 1781).

97) J. Frolík, cit. v pozn. 88 a 4.

V trase příkopu se pohyboval také kanalizační výkop v části Kollárovy ulice, v úseku mezi čp. 403 a čp. 32.⁹⁸⁾ Výkop, který dosahoval hloubky 1,75 m, protnul vrstvy přemístěného skalního podloží a přemístěných sídlištních situací, nálezově extrémně chudé. Ani zde se nemůžeme vyjádřit k době vykopání příkopu a k jeho rozměrům a podobě, rozměry kanalizačního výkopu nebyly dostatečné. Existenci příkopu v těchto místech dosvědčuje podle našeho názoru zmíněné souvrství. Jeho výskyt v několika set metrech dlouhém úseku Kollárovy ulice při jednotném charakteru nelze vysvětlit jinak než jako závážku vzniklou při jeho rušení. Zavážení příkopu nemuselo proběhnout v celé jeho trase najednou.

Archeologické poznávání vývoje středověkého opevnění města Český Brod přineslo prozatím jen omezené výsledky. Pokud bychom měli shrnout výše podaný výklad, pak archeologie potvrzuje vznik dosud stojícího opevnění v 15. století, tedy v souladu s písemnými zmínkami. Stojící městská hradba je součástí opevňovacího systému, v němž byl terén za hradební zdi uměle zvýšen násypem minimálně o 1,5 m a tento násyp byl držen zdi, probíhající souběžně s hradbou. Zkoumaná situace působí dojmem, že souběžná zeď je až dílem opevňovacích aktivit 15. století, i když archeologické datování jejich počátků nebylo zatím podáno. Archeologické nálezy podávají svědectví o blíže neurčených aktivitách spojených s opevněním v 16. století (zásah do zvýšeného násypu za hradbou ve zkoumaném místě, umístění nádob v blízkosti hradební koruny, zvýšení úrovně terénu v Liblické bráně). Některé z nich se mohly odehrát ve spojitosti s ohněm (s některým písemně doloženým požárem?). Následnou doloženou stavební aktivitu u hradby datujeme k přelomu 17. a 18. století. Mohla by souviset s nápravou škod způsobených Českému Brodu třicetiletou válkou. Nejmladší situace, datované do 19. století, lze spojit spíše s destrukcí již nefunkčního systému.

(J. F.)

STAVEBNĚ HISTORICKÝ VÝVOJ

Shora zmíněné širší historické souvislosti naznačují, že biskupské město Český Brod bylo opevněno nedlouho po svém konstituování, nejspíše tedy někdy v průběhu poslední čtvrtiny 13. století. Podobu této předpokládané fortifikace však neznáme. Pokud je další stavba městských hradeb doložena již zhruba o 50 let později, nebylo první opevnění patrně zděné. Tomuto předpokladu napovídá také zmíněné povolení krále Václava II. pro další biskupská města, která měla být opevněna pouze příkopem a kolovou hradbou. Také mladší biskupský formulář z doby Jana IV. z Dražic předepisuje opevnit neznámé městečko stejným způsobem.⁹⁹⁾

Kde přesně leželo toto opevnění ve vztahu k trase pohusitské fortifikace, rovněž nevíme a naději na zodpovězení této důležité otázky dávají jen další archeologické výzkumy. Pevným záchytným bodem bohužel není archeologicky zjištěná sídlištní vrstva mezi vnitřní a vnější hradbou, datovaná rámcově do 14. století. Pokud bychom takovýto nález předpokládali spíše uvnitř hradeb, bylo by nutno první hradbu situovat nejspíše až vně pohusitské

hradební zdi, neboť zmíněná vrstva byla přímo porušena jejím základovým vkopem. Pak by ovšem bylo obtížné vysvětlit tak výrazný posun druhé hradby - jejíž poloha se zdá být jasná (srov. dále) - dovnitř města. Za pravděpodobnější proto pokládáme spíše alternativu, že první hradba ležela v linii druhé, Arnoštiny hradby, a uvedená sídlištní vrstva se tak nalézala před ní. Neznáme-li přesně, jaký druh činnosti tato vrstva dokládá, nelze tuto možnost vyloučit, jakkoli se na první pohled může zdát nepravděpodobná. Postupný archivní průzkum pramenů, které se vztahují k problematice městských opevnění, přináší stále další doklady o tom, že hradební parkány i příkopy bývaly již ve středověku v dobách míru využívány k nejrůznějším činnostem a účelům, které s jejich primárním vojenským posláním vůbec nesouvisely.¹⁰⁰⁾ Důležitější je skutečnost absence příkopu před hradbou v této poloze, což by přitom platilo i pro hradbu Arnošta z Pardubic. Příkop by pak musel být až v místech příkopu pohusitské hradby nebo by zde chyběl. Pravděpodobnější je první možnost. Například parkány před hlavní hradbou raně gotických fortifikačních systémů nedalekých královských měst Kouřimi, Kolína a Časlavi byly zhruba stejně široké, parkán biskupského Pelhřimova byl jen o málo užší. Archeologický výzkum proběhl v místě, které leželo v nivě potoka Šembery, jejíž vodní režim mohl být pokládán za dostatečnou ochranu opevnění. Existence příkopu je však věrohodně doložena zprávou o dobývání města husity roku 1421.¹⁰¹⁾

Z hlediska otázky existence, stavební podoby a zejména polohy hradby z doby Arnošta z Pardubic, o níž informuje kronikář, má zásadní význam rovněž již zmizelá česko-brodská tvrz. Její existence je doložena místními názvy „*na turzi*“, „*tvrz*“ nebo „*Vladyčí strana*“. Poprvé se pojem „*tvrz*“ v pramenech objevuje ve 40. letech 15. století a několikrát se s ním setkáváme dále v průběhu 16. a 17. století. Tvrz byla situována v pozadí domů čp. 71 a 72, které se nacházely až do své demolice počátkem 70. let 20. století na severozápadní straně náměstí. Z výše uvedených citací je zřejmé, že stávala „*při zdi městské*“. Pozůstatky tohoto objektu, který prošel stavebním vývojem a dlouho sloužil jako městský pivovar, zcela zanikly spolu s domy před nimi, naštěstí však byl předtím proveden jejich stavebně historický průzkum s alespoň nepřesným dílčím zaměřením.¹⁰²⁾

Jako jediné dochované křídlo gotické tvrze průzkum vyhodnotil zhruba obdélný jednopatrový objekt ležící v zadní části parcely, jehož jedna delší strana byla součástí zmíněné vnitřní linie opevnění.¹⁰³⁾ Kromě obvodových zdí nebyly gotické fázi přisouzeny žádné detaily, objekt byl barokně přestavěn. Zaměření prozrazuje, že křídlo o vnějších rozměrech cca 27,6 m × 8,4 m mělo v přízemí tři obvodové zdi asi 1 m silné. Čtvrtá, severní zeď však byla v přízemí i v prvním pat-

100) Např. : B. Roedl, Opevnění Loun do roku 1620 ve světle archivních pramenů, in: Sborník Okresního archivu v Lounech IX, 1999, v tisku (autorovi děkuji za poskytnutí rukopisu).

101) Srov. pozn. 16.

102) D. Libal, E. Holanová, J. Macháček, Český Brod, čp. 71 - Starý pivovar, SHP SÚRP MO, Praha 1971, rkp. (zmíněná charakteristika kvality zaměření je doslovně převzata z tohoto elaborátu). V nové literatuře se objevuje mylný údaj, že se ze zástavby tvrze dochovala část severní zdi (např. K. Kuča, cit. v pozn. 73, s. 555).

103) T. Šimek a kol. (Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1989, s. 80) překvapivě uvádí, že SHP z roku 1971 „*prokázal*“, že stavbu tvrze tvořila „*původně mohutná věž a prostorný palác*“, ačkoli nic takového průzkum ani nenaznačuje. Také K. Kuča (cit. v pozn. 73, s. 554) uvádí, že tvrz tvořila „*mohutná věž a palác*“.

98) J. Frolík, cit. v pozn. 4.

99) CIM II, č. 75, s. 140 - 141 („...eadem civitatem...plancis circumdare ac fossato,...“).

ře asi 1,6 - 1,8 m silná a pokračovala plynule ještě přibližně 12,6 m dále k východu, mírný přesah přes čelo objektu byl u ní zaznamenán i na straně západní.¹⁰⁴⁾ Tato zeď byla průzkumem interpretována jako dochovaná část vnitřní městské hradby, k níž byl objekt tvrze přiložen, bohužel však není uvedeno, zda zároveň nebo později. Této interpretaci snad napovídá kromě dimenzí zdi i několik nezřetelných fotografických snímků z průzkumu, které zachycují vnější, severní líc hradby. Režné zdivo bylo vystavěno z pečlivě kladeného lomového kamene vrstveného v horizontálních pásech, jak bývá charakteristické pro středověké konstrukce (obr. 12). S průzkumem lze souhlasit také v tom, že šlo s největší pravděpodobností o poslední dochovaný kus vnitřní hradby, ani to však nezabránilo jeho totální demolici v roce 1972.

Nasvědčují-li tedy výsledky stavebně historického průzkumu tvrze existenci vnitřní městské hradby, pak také prameny zachycené osudy tvrze¹⁰⁵⁾ nejlépe naznačují souvislosti postupného zániku této části městské fortifikace. Část někdejší arcibiskupské tvrze byla městskou radou již roku 1446 prodána s „kusem městských zdí“ do soukromých rukou, přičemž se nový majitel musel zavázat k údržbě kanalizačního potrubí, které „skrže zeď městskou jde z tohoto městiště všeho do příkopu velikého“. Rozprodávání tvrze pak pokračovalo, až zde byl roku 1643 zřízen obecní pivovar, zrušený v roce 1885.

Z výše uvedených zpráv lze usuzovat, že město po svém povýšení mezi svobodná královská města roku 1437 bývalé vrchnostenské sídlo uznalo jako nepotřebné a možná i z ideových důvodů je rychle zbavilo původní funkce. Stav tvrze ale mohl být špatný již podstatně dříve, když si obránci města roku 1421 nezvolili jako poslední útočiště ji, ale kostel, pokud ovšem kronikářská líčení případnou fortifikační roli tvrze neopomíjejí. Zpráva z roku 1446 rovněž naznačuje, že město v té době již rezignovalo i na celistvou držbu městské hradby a přistoupilo k jejímu prodeji soukromým osobám. Takovýto postup se však jistě mohl týkat jen těch

Obr. 20: Český Brod, bašta severně od jihovýchodního nároží opevnění se zazděnými střílnami. Vlevo branka s upadlinou pro padací můstek (foto Vladislav Razím, 1997).

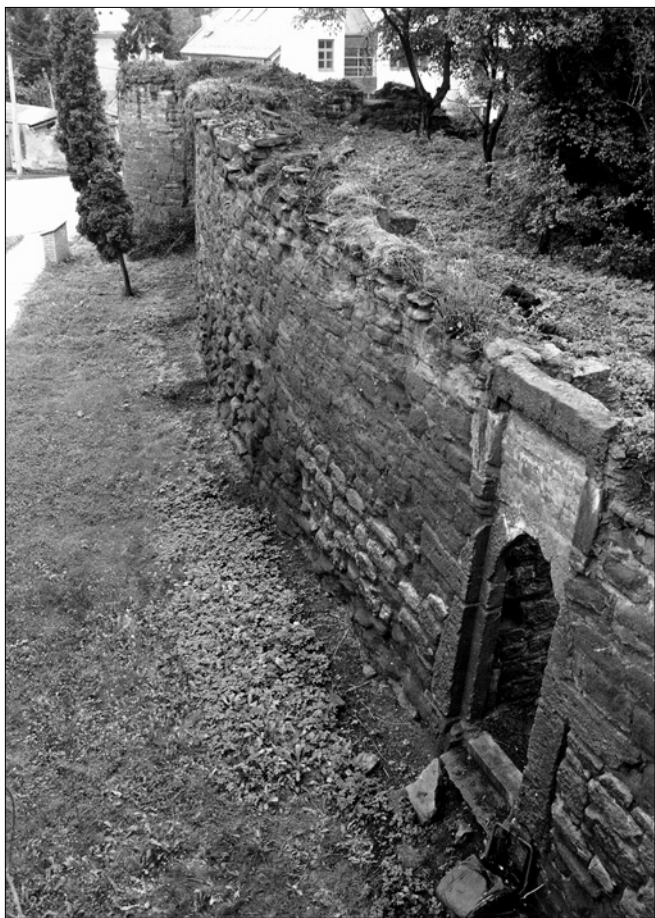
Obr. 21: Český Brod, pohled z interiéru bašty u branky k jihovýchodnímu nároží opevnění. Vlevo v popředí nížka, jedné ze střílen bašty, vpravo násep za hradební zdí (foto Vladislav Razím, 1997).

částí opevnění, které ztrácely na významu, neboť jejich úlohu přebírala nová kvalita. Zároveň ze zprávy nepřímou vyplývá, že stará hradba musela ležet v jiné trase než nová hradba. Zřejmě tak zpráva z roku 1446 naznačuje, že určitou roli v obraně města v té době již hrála vnější fortifikace, i když nelze odhadnout, v jaké fázi zrodu se nacházela.

O zmizelé tvrzi nevíme, kdy vznikla, ani jak vypadala její celková dispozice a architektonické řešení. Jistě není náhodou, že ležela podobně jako v arcibiskupské Příbrami na nejvyšším, byť nepřiléhavém místě městského areálu, který se odsud mírně svažoval jihovýchodním směrem. Pokud její část přiléhala až k samotné hradbě, vzdálené od ná-

104) Srov. obr. 11.

105) Srov. D. Líbal a kol., cit. v pozn. 102.

Obr. 22: Český Brod, pohled z koruny zdi bašty u branky k jihovýchodní nárožní baště (srov. obr. 21), (foto Vladislav Razím, 1998).

městí dobrých 60 m, nedosahovala zástavba tvrze patrně až k němu. Budeme-li však počítat s víceméně pravidelnou dispozicí sídla, které napovídá umístění jednoho křídla k hradbě, a s existencí obvodového opevnění s příkopem na stranách městské zástavby,¹⁰⁶⁾ navazoval celek tvrze nejspíše přímo na prostor náměstí, aniž by došlo k deformaci jeho pravidelného tvaru. Domy tuto část obvodu náměstí zřejmě zaplnily až záhy po zániku přední části tvrze.¹⁰⁷⁾ Byla-li tvrz umístěna v takto významné poloze, jako pevná součást urbanistického celku, je pravděpodobný její vznik již současně s konstituováním města ve 13. století. Podobně jako v Příbrami¹⁰⁸⁾ však mohla být nově vybudována za Arnošta z Pardubic, snad zároveň s kamennou městskou hradbou.¹⁰⁹⁾

Zejména výše uvedené doklady o dějinách a stavební podobě tvrze tedy vedou k závěru, že podstatou městského opevnění stavěného údajně arcibiskupem Arnoštem z Pardubic byla více než 1,5 m silná kamenná zeď, stojící v čáře vnitřní hranice profilu opevnění. Uvedené tloušťce se přibližuje spodní část zdi v této linii také při jihovýchodním nároží fortifikace. Velká mocnost zdi je dalším podpůrným

argumentem pro její interpretaci, neboť v případě svého vzniku až v souvislosti s vnější hradbou by zeď v pouze opěrné funkci byla jistě tenčí. Výšku ani způsob horního zakončení zdi neznáme, a proto je lze pouze odhadovat na základě analogií. Pro celé 14. století v našem prostředí můžeme předpokládat otevřený ochoz s cimbuřím, které mohlo, ale nemuselo obsahovat šterbinové střílny (časově blízké městské hradby s dochovaným cimbuřím např. na Novém Městě pražském, v Sušici či ve Staré Boleslavi). Podle zprávy z roku 1448 neměla hradba žádné věže.¹¹⁰⁾ Absence nebo vzácný výskyt věží u méně důležitých, zejména nekrálovských městských opevnění 14. století nebyly vzácností (např. Sušice, Horšovský Týn, Horažďovice, Prachatice, Pelhřimov, Žlutice, Soběslav). Lze předpokládat, že nejpozději s touto hradbou byly postaveny průjezdní věžové brány, upravované v pozdějších obdobích. Před hradební zdí (jak zdůvodněno výše) ležel široký, spíše neohrazený parkán a jistě i příkop.

Uvedený doklad z roku 1446 o přechodu hradební zdi u tvrze do soukromých rukou dobře koresponduje s jen o dva roky mladší zprávou, podle níž město tehdy již stavělo nové opevnění s věžemi. Údaj z roku 1448 je velmi pozoruhodný také svým konkrétním obsahem. Je z něj zřejmé, že šlo o rozsáhlou výstavbu hradby, která se existencí věží zásadně lišila od předešlého opevnění. Evidentní povědomí autora textu o celkové charakteristice nových hradeb nasvědčuje tomu, že již bylo známo, jak vypadají či mají vypadat. V určitém rozporu s tím by pak mohla být nápisová deska z roku 1487.¹¹¹⁾ Vzniklý nesoulad v datech snad lze vyložit tak, že stanovení koncepce díla, terénní a jiné přípravy probíhaly již ve 40. letech a od roku 1451 pak nastala hlavní etapa výstavby. Zajímavé je sloveso „*decorare*“ ve zprávě z roku 1448, které vzácně svědčí o jakémsi slavnostním, společensky prestižním vnímání existence hradebních věží či bašt, které nepochybně zcela proměnily dosavadní siluetu donedávna poddanského, nyní královského města. Výstavba nového opevnění byla zřejmě vedle nových vojenských nároků podmíněna také povýšením města do třetího stavu roku 1437.

Opevnění citované k roku 1448 je třeba ztotožnit s částečně dochovanou vnější hradbou, vybavenou systémem dovnitř otevřených oblých bašt. Tento závěr podporuje i výše prezentovaný archeologický výzkum. O detailní podobě hradby nás informují především dodnes dochované pozůstatky, ostatních pramenů je velmi málo. To se týká jak bran, tak i hradebních bašt, u nichž především neznáme pravou výšku a způsob zakončení. Písemné prameny v tomto směru dokonale mlčí a také stará českobrodská ikonografie je neobyčejně chudá. K dispozici je pouze Werneroва veduta z poloviny 18. století, která vzbuzuje nedůvěru již zobrazením cimbuří na hradební zdi a výrazně vysokých, navíc hranolových věží (obr. 5).

Vzhledem k tomu, že dva velmi dobře dochované, v principu shodně řešené úseky hradby leží na vzájemně opačných stranách města, můžeme předpokládat jejich podobu pro celé opevnění. Pokud budeme práh branky při jihovýchodním nároží města pokládat za patu vnějšího líce hradby nad eskarpou příkopu, byla hradba přibližně 6 - 7 m vysoká a její tloušťka se pohybovala kolem 140 - 150 cm. Hor-

106) Existenci obvodového opevnění tvrze by hypoteticky mohlo naznačovat označení „velký příkop“ r. 1446 pro příkop městských hradeb, jakoby existoval ještě nějaký příkop „malý“.

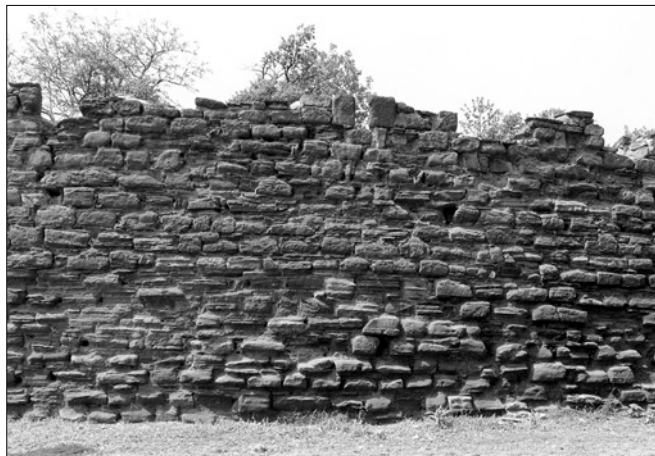
107) Cit. v pozn. 102.

108) M. Glosová, Příbramská tvrz - stavebně historický průzkum, *Archaeologia historica* 2, 1977, s. 179 - 188.

109) K problematice arcibiskupských opevněných sídel srov.: T. Durdík, P. Bolina, *Hrady pražského biskupství (arcibiskupství)*, v: *Archaeologia historica* 21, 1996, s. 291 - 306.

110) Cit. v pozn. 18.

111) Cit. u pozn. 19.

Obr. 23: Český Brod, detail vnějšího líce hradební kurtiny mezi brankou a jihovýchodní nárožní baštou. Na koruně relikty střílen v podobě stojek ostění a depresí (foto Vladislav Razím, 1998).

ní partie hradby byly vybaveny dvěma typy pravidelně se střídajícími střílen. Muži u prvních střílen museli stát na ochozu, resp. mimo vlastní zeď, u druhých však stáli v mělké nische vybrané v síle zdi. První typ střílny měl na obou stranách města nálevkovitý půdorys a prosté šterbinové ústí, u druhého však originální tvar vlastní průstřelnice neznáme. Střílny byly evidentně určeny pouze pro ruční palné zbraně. Zatímco na západní straně města je horní partie zdi se střílnami zřejmě poněkud tenčí než profil hradby v nižší části, a nelze tedy teoreticky vyloučit, že pod dnešním násypem terénu by mohl být malý ozub pro ukotvení břevna ochozu, vypovídá obnažený vnitřní líc hradební zdi na jihovýchodě o jiném řešení. Hradba se ani v horní části se střílnami nezužuje a zároveň nevykazuje žádné stopy po konstrukci ochozu. Pokud vyloučíme zcela nepravděpodobnou eventualitu, že jednotliví střelci stáli u střílen na nějakých přenosných podstavcích, je evidentní, že z tohoto důvodu musel uvnitř vnější hradby dosahovat terén minimálně zhruba 1 m pod parapety horních střílen, tedy ještě podstatně výše než dnes při jihovýchodním nároží. Tomuto závěru také odpovídá archeologickým výzkumem zachycená navážka mezi oběma hradbami, vzniklá nejspíše ve stejné době jako vlastní vnější hradba, a dodnes dochovaný zvýšený terén za hradbou na několika místech, zejména na západě města. Ve vztahu k úrovni paty hradby a zároveň přibližně také k úrovni terénu uvnitř města byl tedy za vnější hradbou vytvořen v průměru více než 10 m široký a téměř 4 m vysoký násep, který sloužil jako ochoz pro obsluhu střílen i ke komunikaci obránců na obvodu fortifikace.¹¹²⁾ Vzhledem k palnému zbrání je třeba předpokládat, že stanoviště střelců byla chráněna před vlivy povětrnosti. Výška horní partie hradby se střílnami, přítomnost valu i výše interpretované nálezy nejspíše napovídají prejzy zastřešené a maltou nahozené dřevěné chodbě, která se z pohledu před hradbami nemusela uplatňovat (srov. též exkurs P. Vařeky).

Masa násypu mezi hradbami nutně musela umožňovat přístup do interiérů bašt a k brance na jihovýchodě. V těch-

112) Tento val byl tedy nejednotným způsobem snížen, zejména v souvislosti s druhotným využíváním tohoto prostoru od 18. století. Zcela nepravděpodobná je možnost, že by jako ochoz sloužily přečnávající nosníky lešení, jejichž místy viditelné otvory neodpovídají této náročné funkci svými subtilními rozměry, velkými rozestupy i tím, že byly většinou zaslepeny. Využití pouhých nosníků lešení je ještě nepravděpodobnější za předpokladu existence poměrně těžkého krytého ochozu.

Obr. 24: Český Brod, jihovýchodní nárožní bašta s navazující západní kurtinou. Kromě dvou střílen bašty se dochovala rovněž jedna stojka střílny na koruně hradební zdi (foto Vladislav Razím, 1998).

to místech byl jeho plynulý průběh přerušen nebo opatřen zvláštním druhem komunikace.¹¹³⁾ Podlaží bašt pod úrovní paty kurtin zřejmě byla přístupna jen shora.¹¹⁴⁾ Původní výšku bašt neznáme, ale je možné, že některé z nich byly i značně vyšší než kurtiny. Zpráva z roku 1448 to ostatně také naznačuje. Roku 1932 zbořená podkovovitá bašta severozápadního nároží opevnění,¹¹⁵⁾ v té době stojící do výšky asi 5 m nad úroveň terénu v zasypaném příkopu, měla podle dochovaného fotografického snímku zhruba uprostřed výšky exteriéru dvě blízko sebe umístěné šterbinové střílny, které flankovaly navazující kurtinu (obr. 19). Podobně jako kurtiny, byly i bašty přizpůsobeny k intenzivní palbě s důrazem na flankování. Poněkud překvapuje absence střílny v čelní straně lichoběžníkové bašty severně od Pražské brány, snad kompenzovaná střílnami ve vyšší poloze.

Důležitá je otázka původního počtu hradebních bašt. Výchozím pramenem je i tentokrát tzv. císařský otisk mapy stabilního katastru z roku 1841, který kromě dodnes dochovaných bašt zachycuje ještě další tři - včetně jedné nárožní - na severozápadě (obr. 2). Další baštu na severní straně zaznamenává narozdíl od předešlého dokumentu indikační skica (obr. 3). Pro svoji evidentní schematičnost je méně spolehlivě tzv. Josefské vojenské mapování z roku 1769, jehož výpověď je možno použít pouze v kombinaci s ostatními prameny. Na této mapě je celkem zřetelně zachyceno 15 bašt - 8 mezi Pražskou a Liblickou branou, tři mezi Liblickou a Kouřimskou branou a 4 mezi Kouřimskou a Pražskou branou. Problematické jsou dvojice podobných, obličejů útvarů po stranách uvedených tří vstupů, které je také možno chápat jen jako zvýraznění vlastních bran, i když - jak ukážeme dále - částečná realita není vylou-

113) Několik metrů severně od bašty stojící v sousedství branky probíhá pod valem napříč více než 8 m dlouhý a 2,2 m široký sklep, přístupný od vnitřního líce vnější hradby a na druhém konci vybíhající v užší, asi 2 m dlouhý úsek shodné orientace. Podle zaměření (SÚRP MO Praha, Český Brod - hradby, 1 : 50, 1971, archiv PÚŠČ, č. ev. 503) má sklep kamennou dlažbu a valenou klenbu. Sklep dnes není přístupný, vchod je zazděn. Původ sklepa je patrně postředověký, vztah jeho vstupu k hradbě nenasvědčuje tomu, že by šlo o chodbu spojující vnější a vnitřní opevnění jako je tomu např. v Třeboni.

114) Otvorem v klenbě bylo přístupno přízemí bašty za čp. 149 opevnění Prachatic, tvořeném rovněž valem a vnější hradbou. Jiné bašty zde však byly ve spodním podlaží přístupny rovněž přímo, od masy valu, detailní řešení se však nedochovalo.

115) Srov. pozn. 50.

čena (obr. 1). K otázce počtu bašt zásadně přispívá výše prezentovaná inventarizace hradební zóny z roku 1781, pořízená v souvislosti s jejím emfyteutickým rozprodáváním.¹¹⁶ Seznam však nejmenuje všechny bašty, ale jen některé. Tak z popisu ve směru od Pražské k Liblické braně vyplývá, že mezi 2. a 3. baštou tohoto úseku byla vzdálenost 37 sáhů (přibližně 70 m). Od Liblické brány ke Kouřimské bylo od brány k 1. baště 34 sáhů (cca 65 m), od 1. k 2. baště 47 sáhů (cca 89 m), od 2. bašty až ke Kouřimské bráně 70 sáhů (cca 133 m). Od Kouřimské brány k bráně Pražské je nejprve bez udání délky jmenován úsek k městské štole, jejíž situace je zřejmá z mapy stabilního katastru, od štole k 1. baště pak 12 sáhů (cca 23 m). Od 1. bašty k 2. baště celkem 41 sáhů (78 m). Od 2. ke 3. baště 22 sáhů (cca 42 m) a ještě blíže nevyčíslený úsek, od 3. bašty ke čtvrté 30 sáhů (cca 57 m), od 4. bašty k Pražské bráně 20 sáhů (38 m).

Porovnáme-li inventarizaci z roku 1781 s parcelními čarami na mapě stabilního katastru, podaří se nám lokalizaci bašt, které zanikly mezi léty 1781 a 1841, upřesnit. K dalšímu zpřesnění přispívají ostatní uvedené prameny. Nejméně nás inventarizace informuje o nejdelším úseku mezi branami Pražskou a Liblickou. Víme z ní jen o vzdálenosti mezi 2. a 3. baštou. Lze-li podle známých délek kurtin na ostatním městském obvodu tvrdit, že dochovaná bašta za čp. 62 severně od bývalé Pražské brány je nejmenovanou baštou 1., musí být doložená bašta na severozápadním nároží hradeb 2. baštou. Pokud bychom totiž uvažovali možnost, že nárožní bašta byla 3., pak by mezi 1. a 2. baštou byla kurtina dlouhá sotva 20 m, což je vzhledem k doloženým délkám ostatních kurtin zcela nepravděpodobné. Naopak při označení nárožní bašty číslem 2 činí vzdálenost k další, tedy 3. baště, znázorněné stabilním katastrem, takřka přesně 70 m, udaných v inventarizaci. Bašta 3. tedy stála v těsném sousedství dnešní sokolovny čp. 314. Místa 4. (za dnešním čp. 73) a 5. bašty (za dnešním čp. 77) jsou udána císařským otiskem a indikační skicou stabilního katastru. Až k Liblické bráně pak není žádná bašta spolehlivě doložena, můžeme ji však jistě podle celkového charakteru fortifikace předpokládat na severovýchodním nároží, za dnešním čp. 82. Tzv. Josefské vojenské mapování sice v severním úseku znázorňuje ještě jednu baštu, vzhledem k jeho omezené důvěryhodnosti a skutečnosti, že nejspíše mylně znázorňuje o jednu baštu navíc i severně od Pražské brány, zůstaneme u nižšího počtu. Od severovýchodní nárožní bašty by vzdálenost k baště za čp. 77 činila něco málo přes 100 m, což odpovídá vzdálenosti mezi 1. a nárožní baštou v úseku severně od Pražské brány. V úseku mezi severovýchodním nárožím a bývalou Liblickou branou, dlou-

116) Srov. pozn. 43.

Obr. 25: Český Brod, vnitřní líc hradební kurtiny mezi brankou a jihovýchodní nárožní baštou během průzkumu před opravou. Na koruně se střídají spodní části nik pro stojícího střelce s výše položenými střílnami bez niky (foto Vladislav Razím, 1996).

hém asi 65 m, podle všech indicií žádná bašta nebyla. Na ostatních úsecích je již rekonstrukce původního počtu bašt snazší, ukazuje se však přitom, že míry uváděné roku 1781 nejsou zcela přesné. Přesto je jasné, že 1. a 2. bašta podle inventarizace mezi branami Liblickou a Kouřimskou jsou totožné s dodnes stojícími. Rovněž dochovaná jihovýchodní bašta není v inventarizaci zmíněna, je však jasné, že mezi ní a Kouřimskou branou už žádná další bašta nebyla, jak ostatně potvrzuje dodnes nepřerušovaná kurtina. Jasně jsou pak na základě konfrontace inventarizace a ostatních pramenů počet a rozmístění bašt mezi Kouřimskou a Pražskou branou. První bašta dodnes stojí za čp. 40, druhá stála za dnešními čp. 441 - 442, třetí byla na jihozápadním nároží, čtvrtá stojí za čp. 55 (resp. 245).

Vnější hradba opevnění tak obsahovala minimálně 13 bašt. Vyšší počet není pravděpodobný. Zarážet by neměly relativně dlouhé kurtiny jižně od severozápadního nároží a západně od severovýchodního nároží, neboť zhruba stejně dlouhá, nepřerušovaná kurtina je dosud dochována na východní straně města. Celkový počet bašt uvádí D. Schauer, podle něhož měly hradby 16 věží, také 3 masivní věže bran.¹¹⁷ Pokud nám vychází, že vlastních bašt bylo 13, nabízí se vysvětlení, že zbylé tři byly totožné s branami či předbraními, která ležela v linii vnější hradby.¹¹⁸ Rovněž nelze vyloučit, že se uvedená informace v počtu bašt prostě mylí. Pozoruhodné jsou značné rozdíly v délkách kurtin; nejkratší, při jihovýchodním nároží, má pouhých 35 m, nejdelší

117) AMN Sb. G, i. č. 412, kt. 35. „Die Stadt erhielt bis dahin ihre die Stadt umgefaßte hohe Schanzmauer mit ihren 16 Thürmen im guten Stande, auch jedes ihrer Stadttore war mit einem hohen massiven Thurm versehen“.

118) Rozbor písemných pramenů k hradbám sousedního města Kouřimi nasvědčuje tomu, že při výstavbě předbrani Malotické brány na samém konci 15. století bylo termínu „bašta“ užíváno právě pro toto předbrání, charakteristické dvojicí drobnějších bašt po stranách portálu (P. Zahradník, nepublikovaný rukopis k dějinám hradeb Kouřimi; autorovi děkuji za jeho poskytnutí).

Obr. 26: Český Brod, vnitřní líc hradební kurtiny mezi brankou a jihovýchodní nárožní baštou během průzkumu před opravou (srov. obr. 25). Čelní stěna některých nik pro stojícího střelce byla tvořena postaveným plochým kamenem (vlevo), (foto Vladislav Razím, 1996).

jsou naopak tři zmíněné kurtiny přesahující 100 m. Nejvíce jsou zastoupeny délky kolem 60 - 70 m. Extrémně krátká kurtina na jihovýchodě zřejmě souvisí s umístěním branky, která tak mohla být intenzivněji strážena z bašt.

Nezodpovězenou, byť velmi důležitou otázkou je způsob zániku vnitřní zdi ze 14. století. Je logické předpokládat, že její spodní část byla využita pro oporu násypu na straně města, zpráva z roku 1446 však zároveň naznačuje, že se s její obrannou rolí v novém fortifikačním systému nepočítalo. Také písemné zprávy z jiných srovnatelných lokalit ukazují, že výstavba dalšího, vnějšího hradebního okruhu neznamenal vždy znásobení počtu obranných linií, ale spíše rezignaci na starší, vnitřní hradební okruh, který byl přenechán k užívání do soukromých rukou, tedy vlastně k postupné likvidaci. Údržba neúměrně rozsáhlých fortifikačních děl a jejich obsluha zřejmě byly nad ekonomické a lidské síly nepočetných obyvatel měst.¹¹⁹⁾ Vnitřní hradební zeď však nemusela být organizovaně naráz zbořena a její osud mohl napříště záviset spíše na libovůli vlastníků přilehlých parcel. Pokud byl zajištěn dostatečný přístup k obranným zařízením vnější hradby a stará hradba byla zbavena ochozů, nemohla pro město znamenat v případě nutné obrany žádné nebezpečí. Postupnému zániku vnitřní zdi nasvědčuje také charakteristika Josefského vojenského mapování z roku 1769, které uvádí, že město má „dvojitě“ zdi.

O podobě bran pohusitské fáze opevnění mnoho nevíme. Jejich situace v linii vnitřní hradby napovídá spíše relativně staršímu původu, zároveň však nelze vyloučit, že takto byly záměrně situovány až v souvislosti s výstavbou nové hradby, přitom by však předešlé brány musely být odstraněny. Výše shrnuté kusé informace o branách nasvědčují jejich složitějšímu a nejednotnému vývoji, který může mít nejrůznější příčiny. Postihnout přesněji stavební vývoj bran

je však velmi obtížné vzhledem k jejich četným pohromám a následným opravám, zejména během 17. století. Pramenů je velmi málo, zejména chybí jakékoli zaměření.

Na mapě stabilního katastru je vlastní Pražská brána v linii vnitřní zdi zachycena jako výrazně obdélná, k ose cesty příčně položená budova. Hradební zdi na bránu navazovaly zhruba v polovině jejich bočních stran. Bráně bylo předloženo přibližně čtvercové předbrání, zasahující až do prostoru příkopu. Mapě odpovídá nedatované zobrazení brány v pohledu z předměstí. Také podle něho byl průjezd branské věže posunut mimo osu k jihu a nad jeho portálem byla v průčelí vybrána vysoká vpadlina, zakončená až pod střechou půlkruhem. Tuto vpadlinu lze považovat za důkaz existence pa-

dací mříže. Předbrání je zde zachyceno s širokým, asi půlkruhově završeným průjezdem bez ostění, horní partie se dvěma okny, dvojítm znakem a obloučkovou atikou je takřka identická s dochovaným předbráním Kouřimské brány. Tato nápadná podoba je značně podezřelá a nelze vyloučit, že byla s větším časovým odstupem od zániku předbrání volně vytvořena autorem obrazu právě podle Kouřimské brány (obr. 6, 7).¹²⁰⁾

Stavební podobu Pražské brány doplňují kusé písemné zprávy. Ještě roku 1840 se hovoří o třech gotických obloucích, nepochybně jde o portály branské věže a předbrání. O rok mladší je údaj, že těsně napravo od předbrání stála bašta, kterou vzhledem k tomuto znění nelze identifikovat s nejbližšími hradebními baštami, vzdálenými nejméně 35 a 40 m. Katastrální mapa z téhož roku však u předbrání žádnou baštu nezachycuje, zřejmě je v tomto detailu zjednodušena nebo bašta mezitím zanikla. Zpráva z roku 1580 o stavbě krovů „nad dvěma baštami ... u brány pražské“ napovídá, že tyto bašty byly dvě.¹²¹⁾ V této souvislosti nabývá na zajímavosti tzv. Josefské vojenské mapování, které dvojice bašt po stranách předbrání možná zachycuje. Výše uvedené prameny tedy naznačují zajímavou možnost, že průčelí předbrání bylo flankováno dvěma baštami, podobně jako u Malotické brány v sousední Kouřimi. Dobu vzniku předbrání této podoby je evidentně možno předpokládat nejpozději uvedeného roku 1580, kdy se na bráně pracuje¹²²⁾ a vyloučena není už jeho příslušnost k hlavní etapě výstavby hradeb v 15. století. Předbrání Malotické brány v Kouřimi se stavělo na konci 15. století.¹²³⁾ Zpráva z roku

119) K tomu srov.: V. Razím, Fortifikace českých měst jako indikace jejich významu a postavení, in: *Archaeologia historica* 29, 1995, s. 9 - 22.

120) Zobrazení ve sbírkách Podlipanského muzea v Českém Brodě (č. ev. 29877) byl podle přírůstkové knihy získán roku 1907, autor neznámý, údajně vytvořeno podle staré rytiny. Vedle tohoto zobrazení (obr. 6) ještě existují nejméně 2 další verze téhož pohledu (jednu uvádíme jako obr. 7), ovšem bez předbrání, předlohy jsou rovněž nejisté (tamtéž, b. č.).

121) Srov. pozn. 51.

122) Ibid.

123) Srov. pozn. 118.

Obr. 27: Český Brod, koruna hradební kurtiny mezi brankou a jihovýchodní nárožní baštou během průzkumu před opravou. Detail jedné ze střelnic (foto Vladislav Razím, 1998).

1587 o „vzdělání brány Pražské“ dokládá poměrně rozsáhlou stavební akci na Pražské bráně, nelze ji však s jistotou interpretovat jako výstavbu brány od základu. Cena prací spíše napovídá významnější přestavbě.¹²⁴⁾ O detailech sejmutých z demolované brány již bylo pojednáno v literatuře.¹²⁵⁾

Také půdorys Liblické brány zobrazuje mapa stabilního katastru. Zhruba čtvercová průjezdní věž byla zcela zatažena do linie vnitřní hradby. Těmito vlastnostmi se podstatně lišila od Pražské brány. Na bránu navazovalo obdélné předbrání, jehož průčelí bylo výrazně vysunuto do příkopu. Jediným dalším významnějším pramenem je detailní zobrazení vnitřního, městského průčelí branské věže, které roku 1816 pořídil mladý Vincenc Morstadt (srov. obr. 8). Podle něj byla věž vystavěna z kamenných kvádrů, ale s výjimkou nárožní armatury byla tehdy omítnuta. Severozápadní nároží bylo podepřeno opěrákem vystavěným ze stejného materiálu, snad dodatečným, nějak druhotně upraveno bylo i protější nároží. Nad průjezdním přízemím byla zřejmě dvě patra, nahoře valbová střecha. Bohatá profilace půlkruhově sklenutého portálu průjezdu byla nad soklovou partií stavby pravouhle ukončena, zatímco její vnější část přecházela v orámování, jehož nadpraží vrcholilo římsou. Nad římsou bylo ve zdivu osazeno pět maskaronů - lidských hlav, ve cviklech portálové profilace po jednom symetricky tvarovaném erbovním štítku. Do 1. patra vedl profilovaný sedlový portálek, v jeho okolí však malíř nezachytil žádné otvory konzol přístupové komunikace. V průhledu průjezdem jsou vidět dva lomené portály - jeden vlastní věže a druhý vnějšího předbrání, po jehož straně je nahoře otvor kladky padacího mostu a dole obdélná střelna či pozorovací okénko vrátného. Horní zakončení brány, stejně jako na zobrazení brány Pražské, nebylo původní (krov stavěn 1781).¹²⁶⁾

Podobně rozsáhlá stavební akce jako na Pražské bráně roku 1587 proběhla na Liblické bráně již o dva roky dříve.¹²⁷⁾ Také zde předpokládáme jen výraznou přestavbu a nikoliv novostavbu, což podporuje podoba brány na Morstadtově

zobrazení. To nejspíše zachycuje pozdně gotickou věž s portálem v patře, dole je však osazen renesanční průjezdový portál, který zřejmě můžeme spojovat právě se stavbou roku 1585. Přestavbu brány možná vyvolal její požár, indikovaný archeologickým výzkumem.

Věž Kouřimské brány byla stržena již roku 1783, proto není na mapě stabilního katastru.¹²⁸⁾ O její podobě neznáme žádné doklady. Podle návaznosti na západní kurtinu a podle struktury zdiva vzniklo předbrání později než vnější hradba. Je pravděpodobné, že bylo stavěno během doložené významné stavební periody bran v 80. letech 16. století, jak by mohla napovídat ještě gotická forma jeho oken, ale již renesanční podoba horní části s atikou. Právě forma atiky je však obtížně datovatelná; může stejně tak souviset s doloženou rozsáhlou opravou brány roku 1616¹²⁹⁾ jako s přesně neznámou dobou umístění znaku císaře Leopolda I. (1658 - 1705). Zvláště zajímavý je přitom údaj o poškození jedné z městských bran roku 1680.¹³⁰⁾ Podle toho, že je ve zprávě uvedeno rovněž poškození špitálu, šlo pravděpodobně o bránu Kouřimskou.

Kromě třech hlavních bran a branky na jihovýchodě mělo město ještě tzv. Jalové brány, v době prvních zmínek tedy již nefunkční.¹³¹⁾ První z nich údajně byla umístěna kdesi ve směru na Štolmíř, snad nedaleko bývalé tvrze, není však jasné, zda byla přímou součástí opevnění nebo stála mimo ně. Pokud by tento vchod byl prolomen v obvodové hradbě, mohli bychom hypoteticky uvažovat o tom, že šlo o jakousi nepřímou nástupkyni brány bývalé tvrze, která patrně měla samostatný vstup a nebyla odkázaná pouze na přístup přes město. Druhá brána stála na Pražském předměstí. Je uváděna k letům 1704 a 1781, kdy byla rozebrána. Nejspíše šlo o postředoměšskou předměstskou bránu, která neměla primární fortifikační smysl a nenavazovala na žádnou hradbu.

Parcelní čáry na mapě stabilního katastru jasně ukazují, že město bylo zcela obtočeno příkopem, který před branami překonávaly mosty, v pozdějších dobách vystavěné z kamene. Příkop ležel těsně před hradbou a vnější líc hradební zdi plynule přecházel přímo v eskarpu příkopu, jak dokládá také dochovaná branka s padacím můstkem a místa, kde příkop dodnes nebyl zcela zasypan. Konkrétní stavební podobu příkopu však blíže neznáme, kromě přibližné šířky, která na mapě stabilního katastru na severu a severozápadě přesahovala 20 m. Znatelně užší příkop mapa znázorňuje na jižní a východní straně, je ale možné, že zde došlo k zúžení po zániku původní funkce hradeb, kdy na předpokládaném obvodovém valu vznikla komunikace.

Důležitý je údaj z roku 1780 o zbourané baště na Liblickém předměstí.¹³²⁾ Lze uvažovat o tom, že šlo o předsunutou baštu, přičemž vzhledem k výše zmíněnému reliéfu bezprostředního okolí města nelze vyloučit ani další stavby tohoto poslání. Nepravděpodobná je naproti tomu existence opevnění Kouřimského předměstí.¹³³⁾ Ve vztahu k městským hradbám také neumíme uspokojivě vyřešit pojem „mučírna“, který se uvádí v souvislosti s nějakým ob-

124) Za „vzdělání brány Pražské“ bylo roku 1587 zapláceno asi 154 kop gr. (srov. pozn. 51), zatímco zhruba ve stejnou dobu stála stavba velké věže 325 kop, malé věže 287 kop a radnice 1247 kop (srov. pozn. 21).

125) A. Podlaha, cit. v pozn. 1.

126) Srov. pozn. 59.

127) Srov. pozn. 56.

128) Srov. pozn. 65.

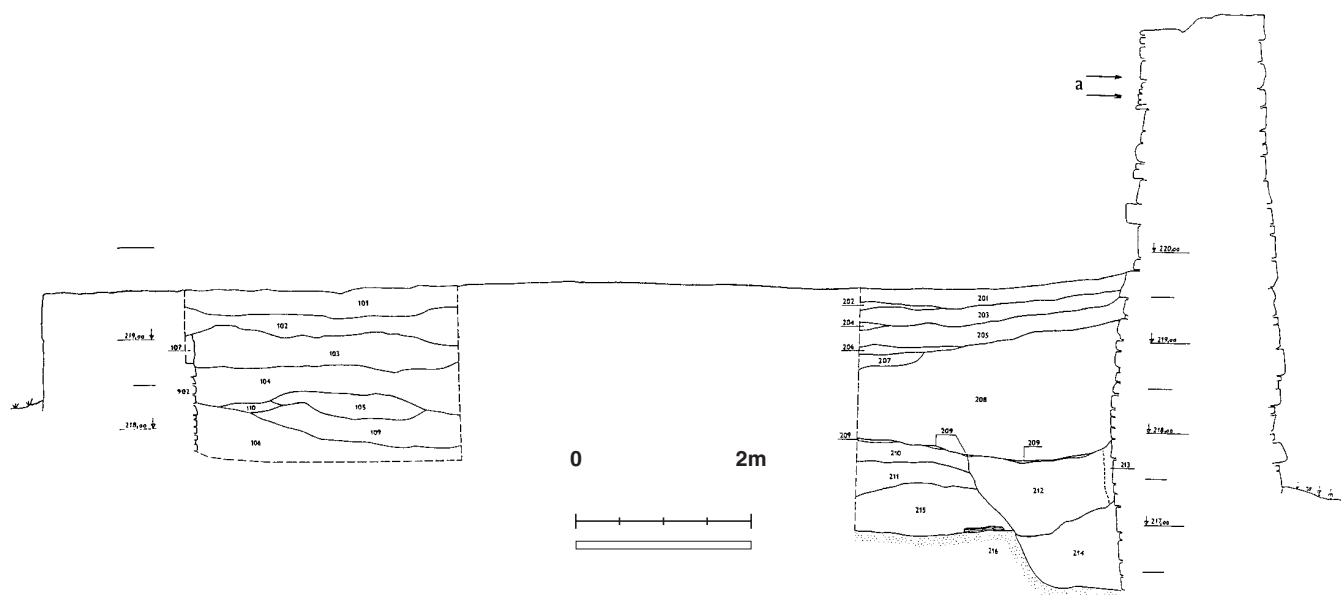
129) Srov. pozn. 64.

130) Srov. pozn. 27.

131) Srov. pozn. 67 - 70.

132) Srov. pozn. 40.

133) O opevnění Kouřimského předměstí se bez odkazu zmiňují M. a L. Dvřákovi, cit. v pozn. 67, s. 59.

Obr. 28: Český Brod, řez archeologickými sondami v prostoru mezi dvěma zdmi jižně od branky (srov. obr. 4). Popis jednotlivých kontextů je podán v textu. Písmenem a označena úroveň jedné ze střílen (kresba Jan Frolík a V. Richterová).

jektem situovaným zhruba v okolí severozápadního nároží opevnění,¹³⁴⁾ zatímco na počátku 19. století je užíván pro „rozbořenou věž“ někde při vnější části systému Kouřimské brány.¹³⁵⁾ Úvaha o tom, že by mohlo jít o indicii nějakého zajištění bočních stran předbrani baštami stejně, jako předpokládáme u Pražské brány, může být ryze hypotetická.

Písemné prameny nasvědčují tomu, že řada pohrom ve městě během 17. století přispěla k poměrně časnému zániku původní funkce hradeb, zvláště pokud byly zničeny a více neobnoveny střelecké chodby na korunách hradeb. Doklady o stavu hradeb a vztahu měšťanů k nim na počátku 18. století to potvrzují.¹³⁶⁾

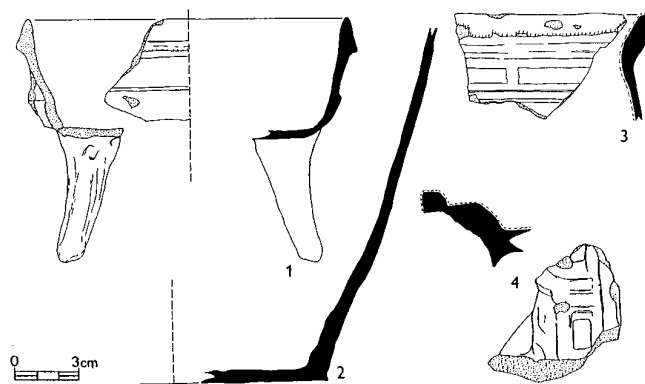
(V. R.)

VÝZNAM OPEVNĚNÍ ČESKÉHO BRODU

Opevnění Českého Brodu doby předhusitské představuje na základě omezených možností poznání patrně typický příklad městské fortifikace poddanského města. To se týká zejména předpokládaného vývoje od dřevohlinité prvotní formy, zbudované v raném období existence města, k zděné formě, realizované v pokročilejším období. Podobně zřejmě nelze předpokládat žádné výjimečné řešení pokud jde o konkrétní stavební podobu těchto fortifikací.

Jinak je tomu však s tzv. třetím opevněním. Z hlediska vývoje našich středověkých fortifikací obecně je velmi důležitých hned několik skutečností. Především jde o jednu z nejlépe datovaných městských fortifikací doby pohusitské, počítáme-li za období výstavby přibližně léta 1445 - 1487. Nové opevnění není výsledkem přestavby, ale vzniklo jako novostavba ve městě, které bylo teprve nedávno povýšeno mezi města královská, nepatřilo k ekonomicky předním obcím u nás a zároveň neleželo na žádné geopolitické periférii. Proto není třeba pokládat pohusitské brodské opevnění za jakékoli extrémní řešení, naopak jde spíše o reprezentanta nejširší, hlavní vývojové cesty.

O to cennější je skutečnost, že se zdejší hradby docho-

Obr. 29: Český Brod, nálezy z průzkumu koruny hradební zdi mezi brankou a jihovýchodní nárožní baštou (1 - 3), zlomek kachle ze 16. století z navážek uvnitř hradby - kontext 208 (4), (kresba Jan Frolík a Š. Dančo).

valy v míře, která umožňuje spolehlivou charakteristiku i poměrně detailní rekonstrukci jejich stavební podoby. Nová hradba byla především plně uzpůsobena k užití palných zbraní, patrně výhradně ručních, avšak rozmístěných ve značné frekvenci a v několika horizontálních rovinách, což překvapivě platí také pro kurtiny. Předpolí kurtin, resp. prostor těsně přiléhajícího příkopu bylo možno postřelovat z několika podlaží bašt. Patrné rozdíly v podobě bašt, poměrně nejednotná délka kurtin či detailní odlišnosti v podobě jejich horních partií mohou být dokladem relativně delší doby výstavby, nedůslednosti v jednotné koncepci díla či různých stavebníků jednotlivých částí hradeb,¹³⁷⁾ neoslabují však možnost vysokého hodnocení celkového záměru a realizace. Podstatné je to, že bašty nechybí na žádném nároží a z nevelké vzdálenosti flankují přístupy ke všem třem branám. Opevnění je svou koncepcí a detailním provedením plně srovnatelné s fortifikacemi stavěnými během celé doby poděbradské a jagellonské.

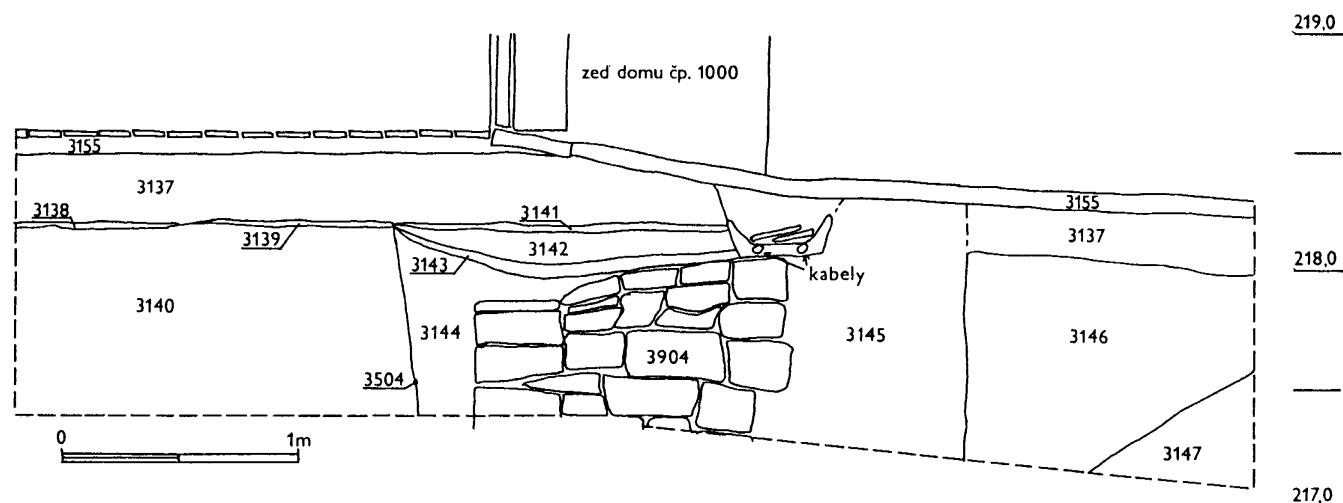
Velmi důležité je zjištění existence masy zeminy, o níž se nová hradba opířela. Byla evidentně navržena cílevědomě v souvislosti s výstavbou hradby a nevznikla - alespoň pod-

134) M. Dvořák, L. Dvořák, cit. v pozn. 67, s. 56.

135) Zejm. SOkA Kolín, AM Český Brod, OS 50, contr. emfyt. 2., fol. 107v.

136) Srov. zejm. pozn. 33, 34.

137) V. Razím, K postupu výstavby středověké městské fortifikace, v: Průzkumy památek II/1995, s. 43 - 50.

Obr. 30: Český Brod, Jungmannova ulice, čp. 10/1000. Řez zachovaným fragmentem hradby. Popis jednotlivých kontextů podán v textu (kresba Jan Frolík a M. Křemen).

le dosud jediného archeologického výzkumu - využitím destrukce vnitřní hradby. Vzhledem k tomu, že neznáme tvar horní části tohoto násypu, je možné, že jeho koruna nebyla vodorovná, ale stupňovitě se svažovala směrem k vnitřní hradbě, kde tak výška násypu mohla být menší, než u vnější hradby. Zeď s násypem při vnitřním lici byla zatím v literatuře spojována pouze s hradebními pásy zakládány v předem poloze před příkopy, za využití starších zemních těles, dobře doloženými či dochovanými v řadě našich měst (např. Kadaň, Louny, Klatovy, Prachatice, Litoměřice, České Budějovice) a vesměs datovanými nejdříve na počátek 16. století.¹³⁸ Předpoklad využití starších valů u těchto fortifikací také může snižovat jejich hodnocení z hlediska cílevědomosti záměru symbiózy zděné hradby a valu. S použitím výraznější hmoty zeminy za hradbou uvnitř příkopu se dosud nepočítalo. Podobně v prostředí českých hradů se s větším rozšířením tohoto systému počítá až na přelomu 15. a 16. století, zatímco jeho uplatnění na Klenové někdy kolem roku 1450 je pokládáno za ojedinělé a výjimečně pokrokové. Uplatnění valu za hradbou je spojováno se snahou účinně tlumit důsledky destruktivní síly palných zbraní a naopak umožnit rozestavení těžkých děl.¹³⁹

Příklad Českého Brodu umožňuje korekci této dosavadní představy a je dalším dokladem nerovnoměrného vývoje a značné pestrosti naší fortifikační architektury doby pohusitské. To ostatně platí nejen pro naše prostředí, celkovější obraz však stále chybí vzhledem k nízké míře poznání této problematiky i v okolních zemích. Zatímco během celého 15. století evidentně převládá použití oboustranně obnažené hradební zdi, lze se naopak setkat i s velmi ranými příklady navržení valu k vnitřnímu lici hradby nebo mezi dvě zdi, jako v Českém Brodě (Basilej ve Švýcarsku již ve 13. století, Canterbury v jihovýchodní Anglii v letech 1378 - 1409¹⁴⁰). Je zřejmé, že není třeba použití násypu spojovat vždy s užitím těžkých palných zbraní na obou stranách opevně-

ní, prioritní mohly být i jiné praktické důvody.

V Čechách byl tento systém uplatněn na několika dalších lokalitách, kde ovšem zatím čeká na podrobnější zhodnocení. Českému Brodu je nejbližší opevnění tohoto typu v Kutné Hoře, kde bylo uplatněno zejména na terénu nejhůře chráněné západní a severní straně města. Také zde byl před linií starší hradby navršen mohutný široký val, zvenku obezděný poměrně tenkou zdí s velkými oblými baštami. Důležité detaily spolu s horními partiemi opevnění bohužel zanikly. Hlavní část stavby nového kutnohorského opevnění spadá do 70. let 15. století a písemné prameny dokládají, že kvůli tomu byly vykoupeny a demolovány desítky domů před starší hradbou a vykonány rozsáhlé terénní práce.¹⁴¹ Na ostrožně ležící město Žatec chránil na nejohroženější šíjové straně rovněž násep sevřený dvěma hradbami. Teprve před touto bariérou ještě stála nižší parkánová zeď se střílnami, navazující na příkop. Doba vzniku a vývoj tohoto systému nejsou zatím uspokojivě objasněny.¹⁴²

Nové poznatky a hodnocení nasvědčují tomu, že nové fortifikační systémy uzpůsobené k využití palných zbraní nebyly u nás zaváděny až v souvislosti se zkušenostmi z husitských válek, ale již během nich či dokonce před nimi.¹⁴³ To ostatně koresponduje se známou skutečností, že se palné zbraně v českých zemích rozšířily již před výbuchem husitské revoluce, a to zejména v městském prostředí.¹⁴⁴ Můžeme proto právem předpokládat, že případná fortifikační stavební aktivita ve městech již na přelomu 14. a 15. století a během husitských válek dala vzniknout některým moderním systémům nebo alespoň jejich částem či jednotlivým prvkům, problém je však v tom, že tato díla buď zanikla, nebo sice existují, ale nelze je prozatím spolehlivě

ge an der ETH Zürich, Band 15.2, Zürich 1996, s. 41 - 60;

H. L. Turner, Town defences in England and Wales, London 1971, s. 148n.

141) L. Lancinger, Kutná Hora, hradby, dějiny, SHP 1997, rkp. (autorovi děkuji za poskytnutí rukopisu). Archeologicky bylo datování ověřeno nevelkou sondáží v roce 1997 (J. Frolík - M. Tomášek, Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném v Kutné Hoře v bývalém hradebním pásmu - na parcele 913/2, Archiv ÚAPPSC Praha, čj. 425/97).

142) Nepublikovaný průzkum autora.

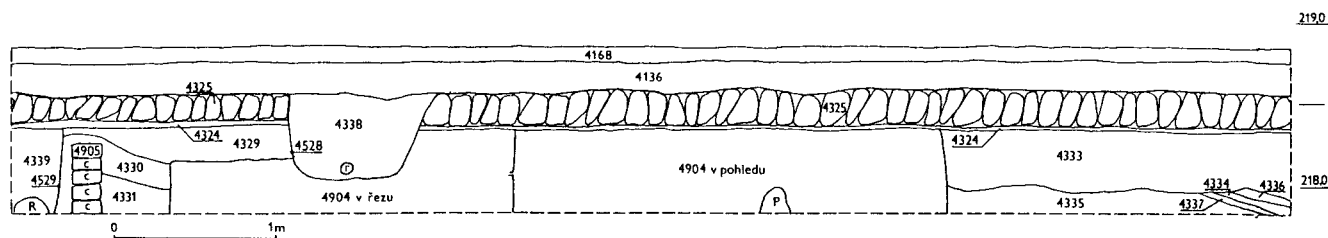
143) Srov.: J. Varhaník, Husitské opevnění hradu Orlíka nad Vltavou, Průzkumy památek I/1998, s. 13 - 32.

144) Srov. zejm.: J. Durdík, Husitské vojenství, Praha 1954, s. 70n.

138) Např. D. Líbal, cit. v pozn. 1.

139) Naposled T. Durdík, Encyklopedie českých hradů, Praha 1995, s. 30, 136 - 137. Ke stejnému principu lze zřejmě přiřadit také zeminou vyplněnou baštu hradu Sion, která takto byla uzpůsobena nejspíše v souvislosti s dobýváním hradu roku 1437 (ibid., s. 260; za upozornění děkuji J. Varhaníkovi).

140) Stadt- und Landmauer, Band 2, Stadtmauer in der Schweiz, Kataloge, Darstellungen, Veröffentlichungen des Instituts für Denkmalpflege

Obr. 31: Český Brod, Ulice Krále Jiřího. Výkop pro telefonní kabely před čp. 303. Řez dochovaným fragmentem Liblické brány. Popis jednotlivých kontextů je podán v textu (kresba Jan Frolík a M. Křemen).

datovat.¹⁴⁵⁾ Tato nejistota se týká dokonce i opevnění města Tábora, které bývá dosud považováno za zlom ve vývoji české fortifikační architektury, ačkoli naopak právě u této lokality by mohl být podceněn přínos období po skončení husitských válek, kdy se Tábor stal královským městem.¹⁴⁶⁾ Teprve další výzkum musí prověřit, zda husitské vojsko zde bylo skutečně hlavním nositelem uvažovaných koncepčních proměn.

Opevnění Českého Brodu je tedy především vzácným, dobře datovaným a výjimečně detailně dochovaným dokladem úrovně českého fortifikačního stavitelství z poloviny, respektive 3. čtvrtiny 15. století. Je pozoruhodným reprezentantem řešení, jehož místo v dosud málo probádaném vývoji našich pohustiských fortifikací bude dále objasňováno.

(V. R.)

EXKURS

Při průzkumu městského opevnění v Českém Brodě bylo z koruny hradební zdi získáno 6 kusů malty s otisky dřevěných konstrukcí o celkové hmotnosti 11,4 kg.

Kompaktní fragmenty malty s mírně drobnivým povrchem měly světle okrovou barvu. Na povrchu a lomu zlomků je v hmotě malty patrná převažující složka jemného až středně hrubého písku s četnými oblázky a jejich úlomky (převážně větší než 10 mm). V jednom případě byl v maltě zjištěn drobný úlomek lesklé skelné hmoty modročerné barvy (3 × 3,5 cm). Na všech fragmentech malty jsou patrné výrazné otisky dřevěných konstrukcí (rozbor negativů konstrukcí uchovaných v omítkách a omazech a jejich deskriptivní systém cf. Vařeka 1992; 1995).

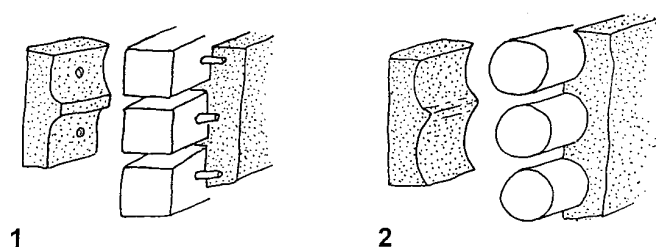
Zlomek 1 nese na vnitřní straně otisky dvou hrubě otesaných trámů, které oddělovala spára o síle maximálně 3 cm (obr. 1:1). Obdobně interpretujeme otisky na zlomku 5 (obr. 1:5). Otisk tesaného konstrukčního prvku - trámu je patrný na zlomku 2 (obr. 1:2). Otisk kuláče, jehož průměr dosahoval cca 25 cm, a hrubě tesaného trámu se uchoval na zlomku 3 (obr. 1:4). Na zlomku 4 pozorujeme otisky dvou kuláčů o průměru cca 6 - 7 a 10 - 12 cm (obr. 1:3) a poslední zlomek 6 uchoval v negativu dřevěný kolík o rozměrech 1,8 - 2,3 × min. 2,5 cm (obr. 1:6). Nerovný povrch omítky, který nese stopy hrubé úpravy provedené zřejmě zednickou lžící, se zachoval pouze ve třech případech (zlomky, obr.). Mocnost omítky činila 7 - 10 cm.

Otisky konstrukcí v mazanice omazech představují poměrně četný nálezy v archeologických situacích, zejména v požárových zánikových horizontech (v důsledku požáru se hliněné součásti konstrukcí vypálily a jejich destrukce se uchovaly v archeologických stratigrafických jednotkách). Otisky poskytují nezastupitelné a často jediné informace o podobě zaniklých dřevěných konstrukcí a staveb. Při interpretaci negativů nezachovaných dřevěných konstrukcí (archeologické nálezy) se opíráme o srovnávací rozbor omazů a výmazů zachovaných tradičních konstrukcí „stojících“ staveb (Vařeka 1992).

Fragmenty omítky s negativy konstrukcí z Českého Brodu představují ojedinělý nálezy vzhledem k použití maltové omazávky na dřevěnou konstrukci. Analyzované soubory konstrukčních relikvů z archeologicky zkoumaných lokalit pozdního středověku a časného novověku neposkytují žádnou analogii. Omítka uchovala v negativech několik konstrukčních prvků, které můžeme posuzovat obdobně jako otisky v mazanici z archeologických situací (všechny otisky je možno přiřadit typům známým z archeologických nálezů). Otisky 1, 3 - 5 pocházejí s velkou pravděpodobností z roubené nebo drážkové konstrukce, jejíž horizontálně kla-

145) Jako příklad uvedme dochované polygonální parkánové bašty Čáslavi, které bez přímé opory v pramenech bývají spojovány s dobou tamějšího pobytu Jana Žižky v letech 1422 - 1423 (D. Líbal, cit. v pozn. 1, s. 152). Naopak písemně doložené bašty u Kájovské brány v Českém Krumlově, vystavěné roku 1424 v rámci fortifikačních příprav na možný útok husitů (A. Fialová, J. Hejnic, Český Krumlov v době husitské, Sborník Národního muzea v Praze XXIX, 1975, řada A - historická, s. 1 - 19), bez sebemenší dokumentace zanikly.

146) Na úskalí dosavadních představ o vývoji tábořského opevnění upozornil J. Varhaník (cit. v pozn. 143; Kotnovská věž v Táboře, Průzkumy památek II/1997, s. 56). Dosavadní bádání je také poznamenáno nepřesnostmi, které v důsledku mohou znamenat zkreslení v zásadních otázkách. Příkladem je soustava Nové brány v Táboře, která se vyznačovala třemi průjezdními branami, z nichž vnější byla prolomena v mimořádně silné čelní zdi barbakánu, tzv. Pláští. Přestože starší specializovaná literatura existenci tohoto celku pokládá za prokázanou správně až k roku 1451 (např. D. Líbal, cit. v pozn. 1, s. 149; D. Menclová, Husitské opevnění Tábora, Zprávy památkové péče 13, 1953, s. 89), kdy jej popsal kardinál Piccolomini, objevuje se nově neopodstatněný názor, že celý komplex je prvně připomínán již roku 1433 (T. Durdík, cit. v pozn. 139, s. 28 - 29). První zmínka o Nové bráně z roku 1432 (nikoliv tedy 1433) uvádí jen „... dva domy u nové brány...“, není tedy v žádném případě dokladem existence celého komplexu, doloženého roku 1451. Stejněho charakteru je také několik dalších zmínek o Nové bráně v téže nejstarší knize města Tábora (SOKA Tábor, fond AMT, kniha č. 118, fol. 77 r. a násled.).

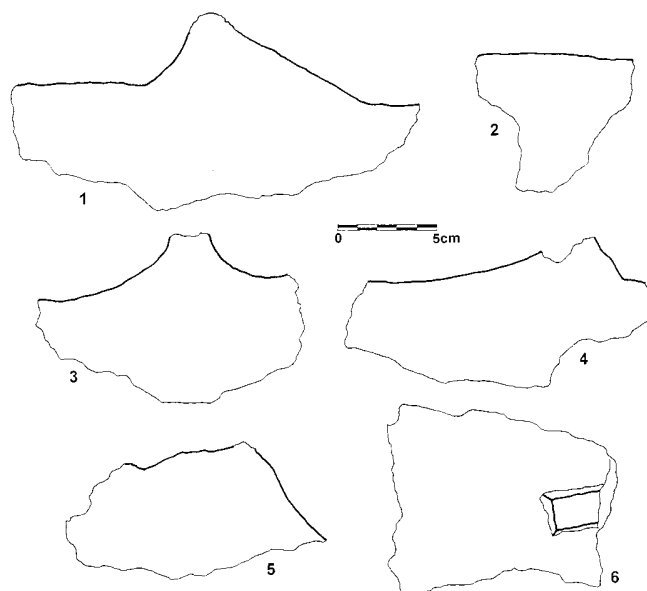

Obr. 32: Schematické znázornění omazů roubené nebo drážkové konstrukce tvořené trámy (1 - k snadnějšímu zachycení omazu na hladké plochy trámů slouží dřevěné kolíčky) a kuláči - 2.

dené prvky tvořily hrubě otesané trámy a kuláče (rekonstruovatelné průměry kuláčů činily 6 - 25 cm). Otisk na malém zlomku 2 svědčí pouze o tom, že malta byla nahozena na trám blíže neurčitelné konstrukce a otisk 6 dokládá, že ke snadšímu uchycení malty sloužily dřevěné kolíky zatlučené do kuláčů či trámů.

Výjimečnost posuzovaného souboru podtrhuje také náleзовý kontext, k němuž nenacházíme analogie. Situování zlomků v koruně hradební zdi naznačuje, že kamennou hradební zeď mohla doplňovat dřevěná konstrukce (roubená, drážková ?), např. střelecký ochoz, který chránila maltová omítka.

(PAVEL VAŘEKA)

Obr. 33: Česláj Brod, řezy zlomků malty (čísla 1 - 6 odpovídají číselnému označení zlomků) s otisky konstrukcí - označeny silnou linií, (kresby P. Vařeka, 1998).

Literatura:

- Vařeka, P. 1992: Mazanice - středověký stavební materiál v archeologických pramenech a problematika jeho interpretace, In: Sborník společnosti přátel starožitností 3, 105 - 110.
1995: Nálezy mazanice v archeologických strukturách - deskriptivní systém a databáze MAZANICE, Archeologické fórum 4, 59 - 64.

Obr. 34: Nápisová deska z českobrodských hradeb, která pravděpodobně datuje jejich výstavbu do let 1451 - 1487 (foto Eva Formánková).

BEFESTIGUNG DER STADT ČESKÝ BROD/BÖHMISCH-BROD

Český Brod/Böhmisch-Brod (Kreis Kolín) liegt etwa 30 km östlich vom Zentrum Prags entfernt. Im Rahmen des Studiums der Problematik mittelalterlicher Stadtfortifikationen gehört die Stadt zu wichtigsten und interessantesten Lokalitäten in Böhmen.

Der Baugestalt der Stadtbefestigung wurde bisher nur eine sehr geringe Forscher-Aufmerksamkeit gewidmet. Eine Gelegenheit in der Erkenntnis und Interpretation dieses vornehmlichen Denkmals fortzuschreiten war ihre Teil-Renovierung und anschließend an sie wurde die Raumidentifikation von erhaltenen Mauerresten präzisiert, eine gesamte Bau- und Archivforschung, eine archäologische Untersuchung und eine ausführliche Fotodokumentation wurden durchgeführt und die Vermessungs-Dokumentation (einschließlich Fotogrammetrie) wurde ergänzt.

Český Brod/Böhmisch-Brod entstand auf einem sehr alten und wichtigen Landesweg von der Hauptstadt Prag nach Ostböhmen und Mähren. Vor der Stadtgründung bestand hier ein Dorf mit der romanischen Kirche des hl. Gotthard, die sich im Organismus der Stadtkirche teilweise erhalten hat. Die genaue Zeit der Stadtgründung vom Prager Bischof ist nicht bekannt, wahrscheinlich geschah es im 3. Viertel des 13. Jahrhunderts. Zum erstenmal wird die Stadt zum Jahr 1289 und darauf zum Jahr 1315 erwähnt, als sie als ein einstweiliger strategischer Militärstützpunkt des widersetzlichen Geschlechts Ronovci diente, das ihre strategische Lage zwischen Prag und der Konzentration von bedeutenden königlichen Städten östlich von Prag ausnutzte.

Die Stadt wurde auf einer Terrasse über dem Bach Šembera gegründet. Ihr Grundriß ist im Vergleich mit orthogonalen Dispositionsschemas der zeitgenössischen königlichen Städte überraschend einfach. Ein fast quadratischer Umgang der Stadt von der Länge etwa 1120 m beinhaltete nur einen ausgedehnten Platz mit einer einfachen Peripherie-Bebauung und drei zu Toren führenden Straßen. Auf dem Platz, der wahrscheinlich schon im Laufe des Mittelalters durch einen weiteren Häuserblock geteilt wurde, lag der Kirchenbezirk und später auch ein selbständiger Glockenturm und das Rathausgebäude. Auf der nordwestlichen Seite des Stadtgebiets, auf die höchste Stelle wurde die Bischofsfestung plaziert, von deren Baugestalt wir nur sehr wenig wissen.

Über die älteste Stadtbefestigung haben wir keine direkte Nachweise und ihre Existenz wurde bisher selbst durch eine archäologische Untersuchung nicht bestätigt. Die Bedeutung der Stadt in stürmischen Jahren der Wende des 13. und 14. Jahrhunderts deutet jedoch an, daß sie spätestens in dieser Zeit existierte. Es haben sich auch einige königliche Erlaubnisse aus den 90er Jahren des 13. Jahrhunderts erhalten, einige Bischofsstädte in Böhmen und Mähren zu befestigen, die bedeutungsvolle Stadt Český Brod/Böhmisch-Brod fehlte sicherlich nicht.

Eine weitere Phase des Aufbaus der Befestigung ist für die Zeit des Erzbischofs Ernst von Pardubitz nachgewiesen, der die Stadt um 1345 angeblich befestigen ließ. Den Bauaufschwung der Stadt in dieser Zeit dokumentiert auch ein radikaler Umbau der Kirche des hl. Gotthard. Die Beziehung zwischen der vorausgesetzten älteren Befestigung und den Mauern Ernst von Pardubitz kann man nur abschätzen. Die ältere Befestigung war am ehesten holzlehmgig, wie es bei einigen Bischofsstädten für den Abschluß des 13. Jahrhunderts nachgewiesen ist. Erst Ernst von Pardubitz hat wahrscheinlich an Stelle der provisorischen Befestigung eine Fortifikation erbaut, deren Hauptbestandteil eine mehr als 1,5 m dicke steinerne Mauer war. Auch diese Schanzmauer ist zwar bis auf kleine Reste eingegangen, ihren Charakter und Dimensionen belegt jedoch die Dokumentation der Reste der Festung, die erst in den 70er Jahren dieses Jahrhunderts unglücklich entfernt wurden. Einer der Flügel der Festung wurde an innere Mauerhaupt dieser Mauer angebaut. Das Gebiet der Festung hat wahrscheinlich eine regelmäßige Disposition mit einer Befestigung auch auf der Stadtseite gehabt. So hat die Festung im Kontext der Stadtbauung einen gewissen selbständigen Block dargestellt, der wahrscheinlich bis an den Platz reichte. Die Häuser in der Platzfront vor der Festung wurden erst im Zusammenhang mit der Beendigung ihrer ursprünglichen Funktion erbaut, die die schriftlichen Quellen spätestens in die 40er Jahre des 15. Jahrhunderts datieren. Eine fortschreitende Destruktion der Festung hängt mit Änderungen, die die Hussitenkriege gebracht haben, zusammen. Im April 1421 wurde Český Brod/Böhmisch-Brod nach einem hartnäckigen Kampf von Prager Hussiten erobert, schon im Jahre 1437 hat jedoch die Stadt vom König Sigismund die Erhebung in den dritten Stand empfangen. Die königliche Stadt hat dann das Interesse für die ehemalige erzbischöfliche Festung verloren, sie wurde ausverkauft, teilweise abgerissen und zum Teil zu verschiedenen sekundären Zwecken ausgenutzt.

Das markanteste Merkmal der höheren gesellschaftlichen Stellung sollte ihre neue, bis heute teilweise erhaltene Befestigung sein. Ihr Bau

hat allen erreichbaren Nachrichten und Indizien nach bald nach 1437 angefangen und zum Jahr 1448 war er schon fast fertig. Die schriftliche Datierung der Existenz von Stadtmauern zum Jahre 1448 steht im gewissen Widerspruch zu der erhaltenen Platte mit Inschrift, die in der Mauer bei dem Kourim-Tor angeblich eingemauert wurde. Die Platte setzt die Realisierung des Bauwerkes (wohl der Befestigung) für die Jahre 1451 - 1487 an. Die Angabe im Stadtbuch aus dem Jahre 1448 würde also die eigentliche Realisierung vorausnehmen, die Konzeption der Befestigung mußte aber schon festgesetzt werden. Diese Datierung hat auch eine archäologische Untersuchung bestätigt. Die Grundkomponente der neuen Fortifikation war eine etwa 1,5 m dicke Schanzmauer, erbaut aus dem weichen Sandstein, der direkt in der Nähe der Stadt, auf dem anderen Ufer des Baches gefördert wurde. Die Mauer wurde nicht an Stelle der vorhussitischen Schanze gebaut, sondern etwa 10 m vor ihr, wahrscheinlich an der Kante des ehemaligen Zwingers. Das äußere Mauerhaupt ist kontinuierend in die Escarpe des Ringgrabens übergegangen, ans innere Mauerhaupt hat jedoch schon vom Anfang an ein fast 4m hoher Erdwall angelegt, der auf der inneren Seite durch die Linie der älteren Mauer abgegrenzt wurde. Diese vorhussitische Mauer war wahrscheinlich zugleich auf das Niveau des Wallgipfels erniedrigt, der allerdings nicht waagrecht sein mußte. Die obere Fläche des Walls diente als eine Stellung der Schützen aus Hand-Feuerwaffen, die zwei Sorten von regelmäßig abwechselnden, in zwei horizontalen Ebenen situierten Schießscharten zur Verfügung hatten. Niedriger gelegene Schießscharten mit einer Schlitzmündung haben einfache, sich nach außen verengende Gewände gehabt, obere Schießscharten, deren ursprüngliche Gewände nicht erhalten geblieben sind, wurden mit einer flachen Kammer für einen stehenden Schützen ausgestattet. Laut archäologischer Funde waren die einzelnen Schützenstellungen am ehesten durch eine gewisse Form der Blockbaukonstruktion geschützt. Die Mauer war zugleich mit nach innen geöffneten rundlichen Basteien ausgestattet, nur eine Bastei auf der westlichen Seite hat einen trapezförmigen Grundriß gehabt. Die Basteien haben einige Geschosse von Schießscharten gehabt, ihre ursprüngliche Höhe und die Art des Abschlusses kennen wir jedoch nicht. Drei durchfahrbare prismatische Tore sind schon im 19. Jahrhundert eingegangen und es hat sich nur das Frührenaissance-Vortor eines von ihnen erhalten. Vor dem westlichen, Prager Tor stand wahrscheinlich ein Vortor mit zwei Seiten-Basteien. Von einigen zweitragigen Eingängen hat sich ein Pfortchen bei der südöstlichen Ecke erhalten, das mit einer Tür mit dem Türriegel und einer Fallbrücke abgeschlossen wurde.

Die Befestigung von Český Brod/Böhmisch-Brod der vorhussitischen Zeit stellt auch auf Grund der beschränkten Erkenntnis-Möglichkeiten wahrscheinlich ein typisches Beispiel der Fortifikation einer grundherrlichen Stadt dar. Das bezieht sich vor allem auf die vorausgesetzte Entwicklung von der ursprünglichen holzlehmgigen Form, die in dem frühen Zeitraum der Stadtexistenz erbaut wurde, bis zu der gemauerten Form, die in der vorgerückten Epoche realisiert wurde. Anders ist es jedoch mit der sog. dritten Befestigung. Vom Gesichtspunkt der Entwicklung der böhmischen mittelalterlichen Fortifikation aus, sind sogar einige Tatsachen sehr wichtig. Es handelt sich vor allem um die älteste verlässlich datierte Stadtfortifikation der nachhussitischen Zeit, falls wir das Jahr 1437 für das Datum post quem und das Jahr 1448 für das Datum ante quem halten. (Es bezieht sich auf die Festlegung der Konzeption, die eigentliche Realisierung laut der Platte mit Inschrift verlief etwa bis zum Jahre 1487). Die neue Befestigung ist dabei kein Ergebnis eines Umbaus, sondern sie entstand als ein Neubau in einer Stadt, die erst vor kurzem unter königliche Städte erhöht wurde, die zu ökonomisch hochentwickelten Gemeinden bei uns nicht gehörte und zugleich auf keiner geopolitischen Peripherie lag. Deshalb ist es nicht nötig, die hussitische Befestigung in Český Brod/Böhmisch-Brod für jede beliebige extreme Lösung zu halten, im Gegenteil handelt es sich um einen Repräsentant des breitesten Haupt-Entwicklungsweges.

Die Konzeption und der Charakter der untersuchten Fortifikationen, die in böhmischen Ländern auch während der nächsten hundert Jahren gebaut wurden völlig vergleichbar. Sehr wertvoll ist die Feststellung eines mächtigen Erdwalls bei dem inneren Mauerhaupt der Schanze, weil diese Kombination für eine so frühe Zeit in böhmischen Stadtmilieu bisher nicht identifiziert wurde. In größerem Maße ist sie erst bei äußeren Fortifikationzonen belegt, die im Vorfeld älterer Mauersysteme um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts gebaut wurden (z. B. Kadaň/Kaaden, Louny/Laun, Klatovy/Klattau, Prachatice/Prachatzitz, Litoměřice/Leitmeritz, České Budějovice/Budweis). Geographisch am nächsten ist die Anwendung des Wallkörpers hinter einer neuen Mauer in der bedeutenden Stadt Kutná Hora/Kuttenberg belegt, aber erst in den 70er Jahren des 15. Jahrhunderts. Im Milieu von Burgen ist dieses Prinzip,

einstweilen vereinzelt, für die Zeit um 1450 auf der Burg Klenová/Kleinau in Südwestböhmen interpretiert.

Eine hochentwickelte Konzeption der Befestigung mit einem voll entfalteten System der Verteidigung mit Feuerwaffen zeigt, daß die Böhmisches Fortifikations-Baukunst auf Erfahrungen aus der Hussitenkriege nicht erst mit Verspätung reagiert hat. Eine verhältnismäßig markante Entwicklung von Feuerwaffen ist schon um die Wende des 14. und 15. Jahrhunderts belegt, und deswegen konnten sie schon während der Hussitenkriege so massenhaft angesetzt werden. Die Fortifikationstheorie war deshalb evident schon während der Kriegsepoche auf den Gebrauch von Feuerwaffen und auf die Abwehr gegen ihnen vorbereitet, es fehlt nur eine erhaltene oder eindeutig datierte Bauwerkstatt, die es eindeutig beweisen könnte. Sogar das Bollwerk der Hussitenrevolution, die gewaltig befestigte Stadt Tábor/Tabor bringt zum Studium dieser Problematik hinsichtlich des Zustandes der Erhaltung hiesiger Fortifikation und spezifischer Terrainbedingungen kein überzeugendes Zeugnis. Die Bedeutung der Befestigung von Český Brod/Böhmisch-Brod beweist also selten, auf welchem Niveau die böhmische Fortifikations-Baukunst schon spätestens in den 40er Jahren des 15. Jahrhunderts war.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Český Brod/Böhmisch-Brod und Stolmír auf der Landkarte der ersten Militärkartierung, gen. josephinische, aus den Jahren 1763 - 1768.

Abb. 2: Český Brod/Böhmisch-Brod auf dem sog. kaiserlichen Abdruck der Landkarte des stabilen Katasters aus dem Jahre 1841. Die Landkarte erfasst gut die Linie der inneren und äußeren Schanzmauer, den Ringgraben und die Situation der Tore.

Abb. 3: Český Brod/Böhmisch-Brod auf der indikativischen Skizze des stabilen Katasters aus dem Jahre 1841.

Abb. 4: Plan des historischen Stadtkerns von Český Brod/Böhmisch-Brod um die Wende der 60er und 70er Jahre des 20. Jahrhunderts (für die Übersichtlichkeit vereinfacht). 1 - Stadtkirche des hl. Gotthard, 2 - Glockenturm, 3 - Rathaus, 4 - ehemalige Spital-, später Klosterkirche der hl. Maria Magdalena, 5 - Stelle des eingegangenen Liblice-Tors, 7 - Stelle des eingegangenen Kouřim-Tors und sein erhaltenes Vortor. Mit der vollen Linie sind erhaltene Abschnitte der äußeren Schanzmauer bezeichnet (Zustand im Jahre 1998), unterbrochene Abschnitte, deren mittelalterliche Substanz heutzutage nicht sicher ist. Runde Punkte bezeichnen Stellen der nachgewiesenen oder vorausgesetzten Bastionen der äußeren Mauer, schraffierte Flächen bezeichnen erhaltene (teilweise zugeschüttene) Teile der Gräben, volle Flächen Stellen der archäologischen Forschungen. Zeichnung Daniel Razím.

Abb. 5: F. B. Werner, Český Brod/Böhmisch-Brod, um 1750. Reprofoto ŠÚPP.

Abb. 6: Prager Tor in Český Brod/Böhmisch-Brod, äußere Stirnwand. Abbildung von einem unbekannten Autor mit dem Vortor, wahrscheinlich nach einer älteren Vorlage. Podlipanské Museum in Český Brod/Böhmisch-Brod. Reprofoto E. Formánková.

Abb. 7: Prager Tor in Český Brod/Böhmisch-Brod, äußere Stirnwand. Variante ohne Vortor. Wahrscheinlich nach einer älteren Vorlage. Podlipanské Museum in Český Brod/Böhmisch-Brod. Reprofoto E. Formánková.

Abb. 8: V. Morstadt, Stadtstirnwand des Liblice-Tors in Český Brod/Böhmisch-Brod, 1816, Laut PA ...

Abb. 9: Der Vortor des Kouřim-Tors in Český Brod/Böhmisch-Brod. Foto Vladislav Razím.

Abb. 10: Kontakt der westlichen Seitenwand des Vortors des Kouřim-Tors (rechts) mit der äußeren Schanzmauer. Foto Vladislav Razím, 1997.

Abb. 11: Plan des Erdgeschosses der Bauten im Raum der ehemaligen Festung in Český Brod/Böhmisch-Brod laut der bauhistorischen Untersuchung aus dem Jahre 1971 (zitiert in Anm. 102). Schwarz sind die dort vorausgesetzten gotischen Konstruktionen bezeichnet. Zeichnung Daniel Razím.

Abb. 12: Aufnahme der nördlichen Stirnwand des eingegangenen Gebäudes der Festung in Český Brod/Böhmisch-Brod laut der bauhistorischen Untersuchung aus dem Jahre 1971 (zitiert in Anm. 102). Die Struktur des Mauerwerkes bezeugt die Voraussetzung, daß es sich um einen Rest der Schanzmauer aus der Zeit des Erzbischofs Ernst von Pardubitz handelte. Reprofoto Petr Polák.

Abb. 13: Aufnahme der westlichen Stirnwand des eingegangenen Gebäudes der Festung in Český Brod/Böhmisch-Brod laut der bauhistorischen Untersuchung aus dem Jahre 1971 (zitiert in Anm. 102). Links der Ansatz der vorausgesetzten Schanzmauer aus der Zeit des Erzbischofs Ernst von Pardubitz (vgl. Abb. 12). Reprofoto Petr Polák.

Abb. 14: Český Brod/Böhmisch-Brod, prismatische Bastei nördlich von dem eingegangenen Prager Tor, Ansicht von Südwesten. Auf der Seitenwand eine Schießscharte. Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 15: Český Brod/Böhmisch-Brod, prismatische Bastei nördlich von dem eingegangenen Prager Tor (rechts) mit einem Teil der anknüpfenden Kurtine. Im äußeren Mauerhaupt der Kurtine drei Schießscharten. Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 16: Český Brod/Böhmisch-Brod, inneres Mauerhaupt der Kurtine mit drei Schießscharten in der nördlichen Nachbarschaft der prismatischen Bastei (vgl. Abb. 15). Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 17: Český Brod/Böhmisch-Brod, Detail einer Schießscharte in der nördlichen Nachbarschaft der prismatischen Bastei (vgl. Abb. 16, Schießscharte links). Unten bei dem Gewände befindet sich eine hölzerne Querstange zum Einhängen der Hakenbüchse. Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 18: Český Brod/Böhmisch-Brod, oberer Teil einer Kurtine mit Schießscharten in der nördlichen Nachbarschaft der prismatischen Bastei (vgl. Abb. 16). A - Blick von der Stadtseite, B - Grundriß im Niveau der unteren Schießscharten. Zeichnung Vladislav Razím.

Abb. 19: Český Brod/Böhmisch-Brod, eingegangene Bastei der nordwestlichen Ecke der äußeren Schanzmauer während der Demolierung im Jahre 1932. Aufnahme aus Sammlungen des Podlipanské Museums in Český Brod/Böhmisch-Brod. Reprofoto E. Formánková.

Abb. 20: Český Brod/Böhmisch-Brod, oberer Teil einer Kurtine mit südöstlichen Ecke der Befestigung mit zugemauerten Schießscharten. Links ein Pfortchen mit Vertiefung für die Fallbrücke. Foto Vladislav Razím, 1997.

Abb. 21: Český Brod/Böhmisch-Brod, Blick vom Interieur der Bastei beim Pfortchen zur südöstlichen Ecke der Befestigung. Links im Vordergrund die Nische einer der Schießscharten der Bastei, rechts ein Wall hinter der Schanzmauer. Foto Vladislav Razím, 1997.

Abb. 22: Český Brod/Böhmisch-Brod, Detail des äußeren Mauerhauptes der Schanzkurtine zwischen dem Pfortchen und der südöstlichen Eckbastei. Auf der Mauerkrone Relikte von Schießscharten in der Form von Stempeln des Gewändes und Depressionen. Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 23: Český Brod/Böhmisch-Brod, Blick von der Mauerkrone der Bastei beim Pfortchen zur südöstlichen Eckbastei (vgl. Abb. 21). Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 24: Český Brod/Böhmisch-Brod, südöstliche Eckbastei mit der anknüpfenden westlichen Kurtine. Außer zwei Schießscharten der Bastei hat sich auch ein Stempel der Schießscharte auf der Mauerkrone der Schanzmauer erhalten. Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 25: Český Brod/Böhmisch-Brod, inneres Mauerhaupt der Schanzkurtine zwischen dem Pfortchen und der südöstlichen Eckbastei während der Untersuchung vor der Renovierung. Auf der Mauerkrone wechseln untere Teile der Nischen für den stehenden Schützen mit höher gelegenen Schießscharten ohne Nische. Foto Vladislav Razím, 1996.

Abb. 26: Český Brod/Böhmisch-Brod, inneres Mauerhaupt der Schanzkurtine zwischen dem Pfortchen und der südöstlichen Eckbastei während der Untersuchung vor der Renovierung (vgl. Abb. 25). Stirnwände einiger Nischen für den stehenden Schützen wurde von einem aufgestellten flachen Stein (links) gebildet. Foto Vladislav Razím, 1996.

Abb. 27: Český Brod/Böhmisch-Brod, Mauerkrone der Schanzkurtine zwischen dem Pfortchen und der südöstlichen Eckbastei während der Untersuchung vor der Renovierung. Detail einer der Schießscharten. Foto Vladislav Razím, 1998.

Abb. 28: Český Brod/Böhmisch-Brod, Schnitt durch den Schanzengurt zwischen dem Pfortchen und der südöstlichen Eckbastei. Sonden I (Südwand) und II (Nordwand) (vgl. Abb. 4). Die Beschreibung von einzelnen Kontexten ist im Text gegeben. Die mit „a“ bezeichneten Pfeile dokumentieren die erhaltene untere Kante von nächst liegenden Nischen mit Schießscharten. Zeichnung J. Frolík und V. Richterová.

Abb. 29: Český Brod/Böhmisch-Brod, Funde aus der Untersuchung der Mauerkrone der Schanzmauer zwischen dem Pfortchen und der südöstlichen Eckbastei (1 - 3), Bruchstück einer Kachel aus dem 16. Jahrhundert aus Aufschüttungen im Inneren der Mauer / Kontext 208 / (4). Zeichnung J. Frolík und S. Dančo.

Abb. 30: Český Brod/Böhmisch-Brod, Jungmannova Straße, Konstr.-Nr. 10/1000. Schnitt durch das erhaltene Fragment der Mauer. Die Beschreibung von einzelnen Kontexten ist im Text gegeben. Zeichnung J. Frolík und M. Křemen.

Abb. 31: Český Brod/Böhmisch-Brod, Krále Jiřího Straße. Aushub für Telefonkabel vor Konstr.-Nr. 303. Schnitt durch das erhaltene Fragment des Liblice-Tors. Die Beschreibung von einzelnen Kontexten ist im Text gegeben. Zeichnung J. Frolík und M. Křemen.

Abb. 32: Schematische Darstellung der Verschmierung der von Balken und Rundhölzern - (2) gebildeten Blockbau- oder Falzkonstruktion (1 - zur einfacheren Befestigung der Verschmierung auf glatte Balkenflächen dienen Holznägeln).

Abb. 33: Český Brod/Böhmisch-Brod, Schnitte durch die Bruchstücke des Mörtels (Nummern 1 - 6 entsprechen der numerischen Bezeichnung der Bruchstücke) mit Abdrücken von Konstruktionen - bezeichnet mit der starken Linie (Zeichnung P. Vařeka, 1998).

Abb. 34: Platte mit Inschrift, plaziert ursprünglich angeblich in der Mauer neben dem Kouřim-Tor. Sie informiert über das Jahre 1451 in Angriff genommene und im Jahre 1487 vollendete Bauwerk. Es kann sich auf den Aufbau der Stadtbefestigung beziehen (zitiert in Anm. 19).

(Übersetzung: J. Kroupová)